

Panelmesék Gazdagréről

Rendszerváltás a Szomszédok c. sorozatban

Jelige: PAN 198

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	3
1.1	Módszer.....	3
1.2	A forrás és műfaja.....	4
1.3	Rendezés és recepció	5
2.	Mentalitások.....	7
2.1	Áthallások.....	7
2.2	Moralitás, ideológia	8
2.3	Karakterek	11
3.	Politikai események, aktualitások.....	15
4.	Gazdaság, jövedelemszerzés	20
4.1	Első- és másodállás, jövedelem-kiegészítés	20
4.2	Nyugdíj	22
4.3	Infláció, áremelések	24
5.	Szociálpolitika	26
5.1	Lakásügy.....	26
5.2	Egészségügy	27
5.3	Oktatásügy.....	29
5.4	Infrastruktúra	31
5.5	Közbiztonság és bűnözés.....	31
6.	Összefoglalás.....	33
	Bibliográfia	37
	A sorozat szereplői	41
	Feldolgozott epizódok	47

1. Bevezetés

Dolgozatomban a *Szomszédok* című tévésorozat egy történetileg különösen jelentős évadját, az 1989-es év epizódjait vizsgálom szociológiai és társadalomtörténeti szempontból. A sorozat a hétköznapi szereplők és élethelyzetek ábrázolásával a kezdetektől törekedett széles tömegek megszólítására, valamint tudatosan reflektált aktuálpolitikai eseményekre, társadalmi problémákra. A készítőik szándéka szerint a *Szomszédok* a televíziós publicisztika és a mese sajátos keveréke, melyet a társadalmi érzékenység, az aktualitások megjelenítése és a főhősök példamutató viselkedése jellemez. Ezen sajátosságok miatt tűnt relevánsnak az epizódok társadalomtudományi eszközökkel való vizsgálata, hiszen azok sajátos kordokumentumnak is tekinthetők. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban a tizenhárom évadot megért sorozat vizsgálata során azt a tény, hogy az első három év a szocializmus korszakában készült, míg az utolsó tíz egy demokratikus rendszerben. A szereplők megnyilvánulásainak, élethelyzeteinek kritikai olvasatával azonban kiszűrhetjük az (ön)cenzúra és a rendezők tudatos torzításait.

1.1 Módszer

Munkámban az 1989-es epizódok¹ vizsgálatát tűztem ki célul. Izgalmasnak ígérkezett a rendszerváltás folyamatának megjelenítését nyomon követni,² s ehhez az azóta eltelt két évtized megteremtette a történeti kutatásokhoz szükséges időbeli távolságot. Az egyes epizódok reálisabb értékelését az utóbbi években jelentősen megszaporodott történeti szakirodalom tette lehetővé.³ A jeleneteket mindenek előtt tematikus kategorizáltam, s így alakultak ki a főbb témakörök, a dolgozat fejezetei. A vizsgált huszonhat epizód tartalmát politikai, gazdasági és szociálpolitikai vonatkozások, mentalitásbeli és ideológiai sajátosságok reprezentációi mentén elemeztem.

Dolgozatomban nem térhetek ki a közvetlen előzménynek tekinthető *Szabó család* című rádiójáték elemzésére. Azt azonban ki kell emelni, hogy a tévésorozat egyik legfőbb újítása a

¹ A feldolgozott epizódok listáját lásd a függelékben. Forrás: <http://videotar.mtv.hu/?k=szomsz%C3%A9dok+45.+r%C3%A9sz>

² A rendszerváltás folyamatát nyilvánvalóan nem lehet kizárólag az emblemikus 1989-es évhez kötni. Még ha csak a politikai-intézményi megközelítést tekintjük is mérvadónak, akkor is érdemes 1988 májusától (Kádár leváltásától) 1990 szeptemberéig (az első szabad önkormányzati választásokig) számítani a rendszerváltás időszakát. Ekkora időtáv részletes vizsgálata azonban meghaladta volna a jelen dolgozat kereteit.

³ A felhasznált irodalmat a hivatkozott jegyzetek mellett a dolgozat függelékét képező bibliográfia tartalmazza.

Szabó családhoz képest épp vizualitásában rejlett, melynek eszközeit és lehetőségeit kihasználva az alkotók nem egy „új Szabó családot” kívántak létrehozni, hanem egy teljesen új műfajt.

1.2 A forrás és műfaja

Mielőtt belekezdenénk vizsgálatunkba, röviden szólnunk kell a vizsgált forrásról, magáról a sorozatról. Az 1987 februárjától 1999 decemberéig futó Szomszédok kéthetente csütörtök esténként volt látható főműsoridőben a közszolgálati egyes csatornán, amely a sorozat indulásakor még az egyetlen országos terjesztésű magyar nyelvű tévéadó volt. A sorozat ötlete – ahogy az alkotókkal és szereplőkkel készített interjúkötetből kiderül – 1985-ben fogant meg Czető Bernát László televíziós dramaturg fejében.⁴ Czető Bernát egy angliai tanulmányútja során ismerete meg az East Enders, egy angol lakótelep négy családjának életét bemutató sorozat, alkotóit. Ez adta az ötletet a három magyar lakótelepi család történetéhez.

Horváth Ádám rendező az első terveken (karakterek, történetek) jelentősen módosított, de a sorozat koncepciója megmaradt. Eszerint az egy hétköznapi, ugyanakkor mesészerű valóságot jelenített meg, benne makulátlan jellemű főszereplőkkel. Horváth újítása volt azonban, hogy a napi aktualitásokat, társadalmi problémákat is színre vigyék.

A sorozat a Gazdagréti lakótelepen található Lantos utca 8. szám⁵ alatti tízemeletes első emeletén lakó három (Takács, Vágási, Mágenheim) család és ismerőseik életét követte nyomon. A készítők úgy alkották meg az egyes karaktereket, hogy a főszereplők széleskörűen reprezentálják a különböző társadalmi rétegeket, élethelyzeteik kellőképp változatosak legyenek.⁶ A sorozat nem a panelházi létből eredő problémákról szólt, hanem ennél szélesebb körű, össztársadalmi jelenségeket mutatott be.

A Szomszédok műfaji önmeghatározása szerint teleregény. E kifejezés gyakran a szappanopera szinonimájaként használatos,⁷ de Horváth Ádám egy vele készült tévéinterjúban különbséget tett ezek között. Megfogalmazása szerint a teleregény és a szappanopera közti különbség abban áll, hogy utóbbi „két fajsúllyal könnyebb”.⁸ Czető Bernát maga nem tett

⁴ Vadas Mihály: Szomszédok. 20 beszélgetés az alkotókkal. Bp., 1989.

⁵ A forgatás a valóságban a Csiki-hegyek utca 1-ben történt.

⁶ Az 1989-es év szereplőit a dolgozat függelékében mutatom be.

⁷ A szappanoperák eredete az 1930-as évek rádiójátékaiig nyúlik vissza, de előzményként tekinthetünk a 19. század végi sajtóban elterjedt folytatásokban közölt ún. tárcaregényekre is. Lásd Pál Ferenc: A jövő regénye: a telenovella? In: Filmkultúra, 1999. <http://www.filmkultura.hu/regi/articles/essays/telenove.hu.html> (utolsó megtekintés: 2011. 11. 12.)

⁸ Hogy volt!? – A rendező: Horváth Ádám. = m1, 2010. dec. 5. Az idézet a beszélgetés 83. percében hangzik el. Lásd: http://videotar.mtv.hu/Videok/2010/12/05/16/Hogy_volt_A_rendezo_Horvath_Adam.aspx (utolsó megtekintés: 2011. 11. 04.)

ilyen különbséget, azt viszont kiemelte, hogy sem a dél-amerikai típusú érzelgős szappanoperák, sem pedig az álombeli amerikai (Dallas) vagy német (Klinika) sorozatok stílusát nem követték, hanem inkább a szociográfiai érzékenységgű brit vonulatot. E kérdés meglehetősen szűkös magyar szakirodalma⁹ egyébként megkülönbözteti az érzelgős és a realiztikus szappanoperát, s elkülöníti ezeket a sorozatoktól.¹⁰ Ezen elkülönítés alapja, hogy a szappanoperákban minden lényeges eseményről értesülünk, tehát két epizód között a szereplőkkel nem történik semmi. Ezzel szemben a sorozatok – így a teleregény – szereplői a valósággal párhuzamosan léteznek, s az egyes epizódokban csak belekukucskálunk életük aktuális történéseibe. A Szomszédokkal a szakirodalom eddig keveset, s akkor is a kilencvenes évek vonatkozásában foglalkozott,¹¹ s főleg annak manipulatív jellegét vizsgálta a nézők körében végzett kérdőíves vizsgálatok alapján.

1.3 Rendezés és recepció

Az 1989-es epizódokat Horváth Ádám és Bujtás János rendezők, valamint az irodalmi alapanyagot adó forgatókönyvírók közösen készítették. Horváth és Bujtás rendezései 16:10 arányban oszlanak meg a vizsgált évben.¹² 1989-ben a forgatókönyveket a sorozat kezdetétől meghatározó Polgár András, valamint az 1988-ban csatlakozott Zimre Péter, s az 1989-ben debütált R. Székely Julianna (a stáblistán Sándor Julianna) és Szabolcs Gergely jegyezte. A vizsgált huszonhat részből tíz Polgár András, hét Sándor Júlia, kettő pedig Szabolcs Gergely által írt fejezet.¹³ A legtöbb kritika az ő munkájukat érte. A szereplők ugyanis gyakran nem a karakterüknek megfelelően szólaltak meg, ami különösen a fiatalok esetében volt feltűnő.¹⁴ Ugyancsak gyakran bírálták a szereplők túlzott idealisztikusságát is. Ez azonban Horváth Ádám részéről tudatos koncepció volt. A legtöbb gondot mégsem ez okozta a készítőknél, hanem a szereplők megszólalásaiban tetten érhető didaktikus hangvétel. Ez a már akkoriban is látható sajátosság mai szemmel nézve még szembetűnőbb. Horváth Ádám szándéka szerint olyan „moralizáló mesét” készített, amely az „objektív, hallgatag többségnek ad hangot”.¹⁵ A

⁹ Antalóczy Tímea: Szomszédok közt. Szappanoperák az ezredforduló Magyarországon. Bp., 2006. Ez a szerző korábbi munkáinak alapvető megállapításait is tartalmazza, azok javított és bővített változata. V.ö. Uő: Sorozatok – szappanoperák – értékek. Debrecen, 2000. Valamint Uő: A szappanoperák genezise és analízise. Bp., 2001.

¹⁰ Az angol nyelvű szakirodalom a szappanoperát „serial”-nek, a több részes filmsorozatot „series”-nek nevezi.

¹¹ A téma kutatatlanságára jellemző, hogy Antalóczy a Szomszédokat a dél-amerikai teleregények magyar változataként elemezte, miközben a készítőkre elsősorban a brit minta volt hatással.

¹² A rendezők munkatársai Kecskés G. László, Csikós Attila, illetve egy alkalommal Vadas Mihály.

¹³ A többi részben az író neve nincs feltüntetve.

¹⁴ Vadas Mihály: Szomszédok. 20 beszélgetés az alkotókkal. Bp., 1989.

¹⁵ Vadas Mihály: Szomszédok. 15 beszélgetés a sorozatról. Bp., 1991. 24-25.

sorozattal kapcsolatosan meglehetősen keveset tudunk a cenzúra működéséről. Ha hiszünk a Horváth Ádámmal 1991-ben készült interjúnak, akkor az elkészült epizódokat 1989-ig ugyan meg kellett mutatnia a tévé illetékesének, de arra nem volt példa, hogy beleszóltak volna a készítésbe. A rendszerváltás után pedig minden kontroll megszűnt.

A teleregény nézettsége – a köztévé monopolhelyzetének és a főműsoridőben való vetítésnek köszönhetően – már az induláskor meghaladta az 50%-ot, 1989-re pedig 70–72%-ra nőtt. A tetszési index ugyanekkor a kezdeti 65-ről 82–83 pontra emelkedett.

A sorozat társadalmi fogadtatására jellemző volt az ún. Izaura-jelenség, ami alatt azt értjük, ha a tévében látható szereplőket a nézők valódi személyeknek hiszik, s egyúttal a színészeket azonosítják a szerepükkel. A Szomszédok esetében is így történt ez. Az idős aggleényt (Böhm bácsi) alakító, de a valóságban házas Máriáss József például házassági ajánlatot kapott levélben egy özvegytől, akit történetesen Böhm Gábornénak hívtak. De másokkal is rendszeresen előfordult, hogy az utcán a sorozatbéli nevén szólították, s úgy is viszonyultak hozzájuk. Máskor viszont valóban az élet írta a mesét. A szerepet játszó egyes színészek betegsége, születése és halála valóban megjelent a sorozatban. Így történt ez Juli (Frajt Edit) esetében, aki épp 1988 novemberében szülte meg kislányát a valóságban és a sorozatban is. Ennél tragikusabban alakult az említett Böhm úr (Máriáss József) esete, aki a sorozatban is látható betegsége idején valóban több mint száz gyógyulást kívánó levelet kapott a nézőktől, majd halála is drámai módon került be a sorozatba 1991-ben.¹⁶

¹⁶ Lásd a 105. epizódot.

2. Mentalitások

2.1 Áthallások

A szereplők közös jellemzője – a készítők koncepciójának megfelelően –, hogy más sorozatokhoz képest sokkal szókimondóbbak. Ez teszi lehetővé a Szomszédok világának összevetését a korabeli dokumentumokból kibontható és a korszakról szóló szakirodalomban feltárt valósággal.

A „változás szele” az 1989-es epizódokban lépten-nyomon tetten érhető: áthallásos mondatokat, bújtatott utalásokat hallunk. A rendszerkritikát gyakran fogalmazták meg természeti képekben, így érthető, hogy miért kap különös jelentőséget a sorozat erdész főszereplője. Ilyen többletjelentést hordoznak az „Egy szemétdomb tetején állunk.”, „Mindent kipucolunk, ami mérgezi a tiszta levegőt” mondatok.¹⁷ Néha pedig egészen konkrétan – bár dodonai módon – beszél a szereplő: „Nem csak a környezet van megmérgezve, hanem az egész ország.”¹⁸ Az idézett példákat lehetett rendszerkritikának is hallani, bár az utolsót akár épp ellenkezőleg is. E példák egyúttal arra is rámutatnak, hogy miért is volt olyan népszerű a rendszerváltás időszakában a környezetvédelmi tematika. A szemetelés, környezetszennyezés, a természetben okozott kár elleni tiltakozás legitim módja volt a rendszer kritikájának. Ezért is érthető, hogy miért vált emblematikussá Bős-Nagymaros.

Nem kevésbé egyértelmű, amikor az idős házaspár arról beszélt, hogy véget ért a monolit uralom a családban, és Takács helyett ezután Szakács névre váltanak.¹⁹ Az állampárt októberi kongresszusa utáni adásban minden néző felismerhette, hogy a párbeszéd az MSZMP MSZP-vé alakulására utalt.²⁰ Ugyanekkor hangzott el a sorozatbéli nyomdában: „megváltozott a párt, szétesett a gép”.²¹ Ez azonban már az általunk vizsgált történet vége.

A szereplők, különösen a nyugdíjasok meglepően érdeklődők a politika iránt. Volt, aki szívesen be is lépett volna valamelyik pártba, Lenke néni pedig arra panaszkodott, hogy férje az utóbbi időben mindig politizál. Az értelmiségi reprezentánsának szánt mentőorvos azonban

¹⁷ 56. rész, (1989. jún. 15.) zárójelenet

¹⁸ 57. rész, (1989. jún. 29.) zárójelenet

¹⁹ 66. rész, (1989. nov. 2.) 2. jelenet

²⁰ Az MSZMP-MSZP váltaéhoz lásd: Forró Tamás - Havas Henrik: Interjú Németh Miklós miniszterelnökkel. In: Első Kézből, 1989. okt. 21. no. 3, 3. ill. Radics Péter: Borúra ború. In: Magyarország, 1989. okt. 20. no. 42, 6.

²¹ 65. rész, (1989. okt. 19.) 17. jelenet

nem tudta, hogy a pártok közül melyiknek mi a programja és kik a vezetőik.²² Ezen nem is lepődhetünk meg. 1989 szeptemberében a rendszerváltó pártoknak valóban nem voltak még széles körben ismert arcaik. Emlékezetes a jelenet, amelyben a doktor a lányának igyekezett elmagyarázni, mi is az a választási hadjárat. Ennek kapcsán azt állította, hogy az országban kilenc millióan dolgoznak, néhány ezer pedig politizál.²³ Jól látható, hogy számára itt a politizálás nem a politika iránti érdeklődést jelentette – ahogy Lenke néni használta ezt a kifejezést –, hanem a politika alakítását. A fenti mondat egyúttal ékes példája a szereplők politikával és politikusokkal szembeni ellenérzésének. Gyakran látjuk őket olyan elfásult, reménytelen állampolgárnak, akik nem hiszik, hogy érdemben befolyásolhatnák a közügyek alakulását. A hivatásos politikusok sosem kaptak „jó pontot” a szereplőktől. Az Országgyűlésről és más intézményekről általában ironikusan beszéltek. Egy alkalommal például így: „Maga csak ne meséljen, Józsi! A mesékből már mindenkinek elege van.”²⁴ Mi a bajuk a politikusokkal? Általában az, amit a politikai folyamatokat inkább elszenvet, mint cselekvően alakító „kisember” szokott kritizálni, amióta politika csak létezik: a korrupció, hazudozás, kétszínűség és felelőtlenség.

A sorozatban nemre, korra, iskolai végzettségre való tekintet nélkül hallunk megjegyzéseket a politika túltengéséről a mindennapi életben. Így tett a fiatal nyomdász, a diplomás értelmiségi, és a nyugdíjas is. A sorozat tehát rávilágít arra, hogy valóban jelentős dolgok történtek az országban, mivel elkezdődött egy politikai szerepvállalással kapcsolatos aktivitás és érdeklődés, azonban mégis a politikaellenes attitűdöt idealizálja. A Szomszédok „hőseinek” civil, illetve politikai szerepvállalása soha nem is lép túl a szavak szintjén.

2.2 Moralitás, ideológia

A szereplők a sorozat koncepciójából fakadóan örökké elégedetlenek, panaszkodnak és morgolódnak. Ez az attitűd azonban nem lehetett volna hiteles, ha nem párosult volna morális feddhetetlenséggel. Ezért is volt lényeges, hogy a sorozat szereplői mindig meseszerűen erkölcsösek.

A sorozatban megjelenő korrupció ezért csak a mellék-, vagy alkalmi szereplőkhöz köthetett, a főhősök azonban következetesen elutasították azt. Sem az igazgatóhelyettesé előlépő Jutka, sem az ugyancsak előléptetett erdőmérnök, sem Takácsék nem engedtek a megvesztegetési kísérletnek.

²² 62. rész, (1989. szept. 7.) 20. jelenet

²³ Ehhez lásd: Fricz Tamás: A vizálytól a racionalitásig. In: Figyelő, 1990. nov. 29. 5.

²⁴ 57. rész, (1989. jún. 29.) 16. jelenet

Másképp állunk a csalás és hazugság kérdésével, a szereplők ugyanis különbözőképpen értelmezték azokat. Taki bácsi azt is csalásnak tartotta, hogy ledolgozza autójának szerelési költségeit a műhelyben: „Mehetnék fusizni, de nem szoktam csalni.”²⁵ – mondta. Tehát a fusizást, vagyis a munkahelyi infrastruktúra magáncélú használatát, elutasította. Ugyanakkor megállapította, hogy aki nem csal, az csak nyomorog. Ugyanerre jutott az üzletember Gábor Gábor is, aki szerint tisztességes munkatárssal nem megy az üzlet. Ugyancsak csalásnak érezte a Szelényi házaspár, amikor felmerült a lehetőség, hogy eltartási szerződést kössenek némi kenőpénzzel kiegészítve, ám az eltartandó öregember megkérdezése nélkül. A sorozat készítőit tehát e téren is tanító-nevelő szándék vezette. A helyes magatartásmintát a becsületes karakterek különféle megnyilatkozásai, valamint az erkölcstelen tettek elutasítása révén közvetítették. A példaértékű jellemek felsorakoztatása pedig megkönnyítette a nézőknek a szereplőkkel való azonosulást, s ha látens módon is, azok követésére biztatta őket.

Más a helyzet a hazugság, titkolózás, őszintétlenség esetében, ez ugyanis gyakran előfordult a főszereplőkkel is. Még a házastársak is rendszeresen titkolóztak egymás előtt. A kis hazugságok egyik legemlékezetesebb példája Sümeghy és Lilla románcához kötődik, ugyanis mindketten jobb színben akartak feltűnni egymás előtt. Ezen esetek többnyire a sorozat mellékszálait színesítették, s nem kaptak hangsúlyt. A *hazugság, csalás* kifejezésekkel leggyakrabban mégis csak a másik emberre (főként mellékszereplőkre), intézményekre, a politikára, vagy az egész társadalomra utaltak. Tehát a normákat egyértelműen a főhősök szájába adták az alkotók, az epizodistákon pedig illusztrálták a normasértéseket.

Ugyancsak a normák közvetítését szolgálta az általánosságban vett társadalomkritika is. Egy egykoron pompás étterem omladozó falaira tekintve a „Tied a rom, neked omlik”²⁶ kifejezéssel a közismert „Tiéd az ország, magadnak építed” szlogenre utaltak, ami igazi mémként működött. A sorozat bírálta, hogy a magyar termék kupakja nem jött le,²⁷ majd hasonló kontextusba került a nem működő lift, s a csöpögő tej is.²⁸ A magyar termékek kritizálására az adott morális alapot a szereplőknek, hogy több alkalommal tettek tanúságot elkötelezett magyarságukról. Etus a kivándorlás kapcsán többször beszélt unokájának a hazaszeretetről. A fiatal nagymama szerint idehaza kell vállalni az életet, s Julcsi – tipikus idealista vélemények szócsöveként – ekkor azon vágyának adott hangot, hogy bárcsak mindenki a jó irányba menne. E kívánságban mintha a pontosan soha senki által meg nem fogalmazott, mégis gyakran hiányolt nemzeti minimum iránti igény jelent volna meg.

²⁵ 47. rész, (1989. febr. 9.) 13. jelenet

²⁶ 51. rész, (1989. ápr. 6.) 18. jelenet

²⁷ 51. rész, (1989. ápr. 6.) 10. jelenet

²⁸ 69. rész, (1989. dec. 14.) 13. jelenet

Látjuk tehát, hogy mind morális, mind közpolitikai értelemben a főszereplők javulást reméltek. Különösen így volt ez a felelősségvállalás tekintetében.²⁹ A változások igenlése ellenére a főszereplők nagyrészt kétkedő, bizonytalan magatartást tanúsítottak, a mellékszereplők pedig vagy láthatóan maradibbak, vagy a többiekénél is bizonytalanabbak voltak. A munkahelyi társalgások remek lehetőséget adtak a készítőknél a politikai nézetkülönbségek ábrázolására.³⁰ A nyomda korábbi párttitkára szerint túl nagy lett a nyitottság és rendetlenség az országban, s ezért kifejezetten a reformereket okolta. Az üzemvezető ezzel nem értett egyet, szerinte a múltban nem rend volt, hanem cenzúra, s éppen az előző rendszer hibái miatt kellenek egyáltalán a reformok. Az öreg szociáldemokrata szerint is az ortodox kommunisták vitték csődbe az országot. A beszélgetés azzal zárult, hogy a reformgondolkodású munkás leszektásozta a hithű kommunistát.

A civil aktivitás hiánya és annak lebecsülése különösen jellemezte a főhősöket. Míg a politikai- és gazdasági rendszerrel kapcsolatos nemtetszésüknek, kritikáiknak gyakran adtak hangot – többnyire csak egymás közt –, politikai aktivitást egyikük sem vállalt, sőt kategorikusan elhatárolódtak attól. A csalódottság és reménytelenség képei tehát nem csupán rejtve, de kifejezetten nyílt formában is megjelentek a sorozatban. Ezzel pedig apolitikus mintát közvetítettek a nézők felé. Ez aligha magyarázható mással, mint hogy a készítők a társadalmi feszültség levezető szelepeként használták a sorozatot, s a cél a nézők politikai apátiában tartása volt a Kádár-korszak közismert „társadalmi alkujának” jegyében. E szempontból tehát a sorozat Hofi kabaréihoz hasonló szerepet töltött be.

Az egyes epizódokban előfordult a rendszerváltásra egyértelműen utaló „kibontakozás”,³¹ valamint az ellenirányú folyamat megjelölésére a „visszarendeződés”³² kifejezés. „Mi lesz ősszel?” – kérdezte Etus. Ez a bizonytalanság valóban jellemezte az 1989-es évet. Utólag hajlamosak vagyunk úgy tekinteni az egykori eseményekre, mintha azok egyértelműen és kockázatmentesen egy irányba haladtak volna, de mind a visszaemlékezők, mind a korabeli hírek jól mutatják, hogy a valóságban ez korántsem volt így.³³ Az egyes szereplők megnyilvánulásaiban erősen érzékelhető a félelem. Béla diktatúrát vizionált, Virág doktor

²⁹ 59. rész (1989. júl. 27.) 18. jelenet

³⁰ 61. rész, (1989. aug. 24.) 6. jelenet

³¹ 54. rész, (1989. máj. 18.) zárójelenet

³² 55. rész, (1989. jún. 1.) 5. jelenet

³³ Palkó Sándor: Kölcsönös önkorlátozás. In: Vasárnapi Hírek, 1989. márc. 19. 5.; Illés: A katonák meggyőződéses hívei az átalakulásnak. In: Magyar Hírlap, 1989. máj. 20. 3.; Németh Miklós: Puccs készült novemberben. In: Ötlet, 1990. márc. 8. 6. A bizonytalanságot hangsúlyozza Kónya Imre és Pető Iván visszaemlékezésében: EKA évforduló... In: Nap-kele. Magyar Televízió 1, 2006-03-25 07:47:23 - 2006-03-25 07:55:22.

polgárháborút,³⁴ melyet ugyancsak egy természeti képpel, a vihar kitörésével állított párhuzamba. Egészen más jellegű félelem jelent meg a tanárok körében. A sajtószabadság üdvös voltával kapcsolatban merültek fel kételyek, mikor egyik diákjánál Jutka egy náci képregényt talált. A fasiszmusba hajló demokrácia rémképe több mint beszédes az alkotók szándékait illetően. Ezekkel az üzenetekkel egyértelműen a megindult folyamatok fékezésére, a rendszerváltók bázisának kisebbitésére törekedtek az alkotók.

2.3 Karakterek

Érdemes megvizsgálnunk a sorozatban jól elkülöníthető karaktertípusokat. Az egyes szereplők jellemzőik, értékeik alapján különféle társadalmi csoportokba rendezhetők, melyek – az alkotók bevallott szándéka szerint – a magyar társadalom egészét voltak hivatottak leképezni. Megjelentek például olyan sztereotip alakok, mint a kispolgár, a párthű elvtárs, a vállalkozó, az értelmiségi és még sok egyéb típus.

A kispolgárok és kisnyugdíjasok kivétel nélkül pozitívak és makulátlanok – mintegy a szocialista embertípus eszményi megtestesülései.³⁵ A főszereplők közül leginkább Takácsék, Böhm bácsi és a Vágási házaspár tartozott ide. Az ide sorolható mellékszereplők azonban már rendelkeztek rossztulajdonságokkal is, de többnyire kaphatók voltak a jóra. A sokszor anyagi gondokkal küszködő szereplőknek olykor mégis sikerült megszervezni belföldi nyaralásukat, vagy gyermekük táborozását. A rendezők a kispolgári életstílust olykor élesen szembeállították a reform-életvitelt képviselő szereplőkével, ami azonban a modernség karikírozásaként hatott.

A nómenklatúra is feltűnt a sorozatban, még hozzá a Bakonyi család révén. Esetükben jól látható, hogy élvezték a „4K”-t: a külön telefont, kocsihasznaítat, a feltételezhető külföldi utazásokat, a Kútvölgyi Kórházban való ellátásra jogosultságot, de a jobb lakás (kégli) és előreláthatólag a Kerepesi temető is a privilégiumaik közé tartozott.³⁶ Bakonyiék vállalati kocsijához természetesen sofőr is járt.³⁷ S amikor Bakonyi elvtárs balesetet szenvedett anyját Mágenheim nem a Kútvölgyi Kórházba vitte, hanem az aznap épp ügyeletes közkórházba, akkor a pártember először kapcsolataira hivatkozva, majd az orvos elleni feljelentéssel

³⁴ 59. rész, (1989. júl. 27.) 18. jelenet

³⁵ V.ö. Trencsényi: Tovább él a „szocialista ember”. In: Magyar Nemzet, 1995. okt. 30. 4.

³⁶ Majtényi György: K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban. Bp., 2009, Nyitott Könyvműhely.

³⁷ 45. rész, (1989. jan. 12.) 2. jelenet

fenyegetőzve akarta kiharcolni a nekik járó különleges bánásmódot.³⁸ A Bakonyi család mellett e kategóriába sorolható a kozmetika törzsvendégei közé tarozó Klarissza és férje is.

Az alsóbb szinten álló pártfunkcionáriusok közül az alkalmatlan karrieristákat figurázta ki a sorozat. Ezt a típust a pártpolitikai hátszéllel érkezett, de szakmai kérdésekben inkompetens Illés Karcsi testesítette meg. A sorozatban is használt „karrierista” szónak mindig negatív kicsengése volt. Rájuk használták az „ejtőernyős” kifejezést is, ami arra utalt, hogy a pártközpontból zuhant az adott helyre az illető. Az ejtőernyősök szerepeltetésével a sorozat azon jelenséget állíthatta pellengérre, melynek során a pártállam végnapjaiban is megvolt a törekvés a megbízható káderek jó pozíciókba való helyezésére és bebetonozására.

Megjelent a sorozatban még egy sajátos réteg: a „szocialista burzsoá”. Ezt a csoportot a Szöllősy szülők képviselték. Róluk tudható volt, hogy a Rózsadombon élő család jómódú életberendezkedéshez szokott. Az akkoriban jelentős összegnek számító 6 millió forintba becsült házukat antik bútorok, a roskadási telt könyvespolcok, lemezek, porcelánok gazdagították. Az anya megszólalásaiból sokszor a sznobizmus és felsőbbbségtudat áradt.³⁹

A kevésbé jelentős szereplők körében látunk példát az ekkoriban születő vállalkozói rétegre. Ide tartozott Gábor Gábor, Deziré és Veres úr. Gábor, a kapitalista szemléletmód tökéletes megtestesítője, aki mindenben az üzletet látta. A feltétlenül piacpárti, jómódú vállalkozó – politikai dimenzióban is értelmezhető – jelszava: „Nyílt küzdelem, győzzön a jobb!”⁴⁰ A verseny gondolata – szorosan kötődve a pluralizmus igenléséhez – éppen ekkoriban kezdett népszerűvé válni.⁴¹ Gábor nehézségei más dimenzióban mutatkoztak, mint a többieké: számára a nyugati áruk beszerzése jelentette a problémát, s tipikus „kizsákmányolóként” egyértelmű volt számára, hogy ha munka van, akkor nincs nyaralás az alkalmazottainak.⁴² Személye révén a gátlástalan pénzhajhászást tették komikussá, amikor profitszerzését megideologizálta azt állítva, hogy számára nem a pénz, hanem a gyerekek mosolya, vagy a nők megszépítése a legfőbb cél. Érdekességként említjük, hogy a kortárs társadalomkutatókra is tett utalást egyik önmeghatározásában: „Én üzletember vagyok, nem szociológus!”⁴³ A mondat értelme egyébként a „nem kötelező éhen halni” kifejezéssel volt egyenértékű.

A mellékszereplők közül Deziré, valamint Veres úr, a vállalkozó autószerelő szintén hasonló értékeket jelenített meg. Korlátozottan, de Etus is ide sorolandó, mikor piacos

³⁸ 45. rész, (1989. jan. 12.) 18. jelenet

³⁹ 49. rész, (1989. márc. 9.) 6. jelenet és 52. rész, (1989. ápr. 20.) 6. jelenet

⁴⁰ 51. rész, (1989. ápr. 6.) 1. jelenet

⁴¹ Versenyezzenek a jó elképzelések. In: Vasárnapi Hírek, 1989. jún. 11. 3.

⁴² 58. rész, (1989. júl. 13.) 8. jelenet

⁴³ 54. rész, (1989. máj. 18.) 16. jelenet

barátjával értékesíttette kerámiáit. Megállapítása szerint „előrébb jár az államnál”, hiszen ő „már megoldotta a piaci viszonyokat”.⁴⁴ Lenke néni cserepiacot szervezett a házban, bár ez inkább egyfajta falusi kalákára emlékeztetett. Mágenheim viszont a tisztességtelen kapitalizmust bírálta, mikor kiderült, hogy Gábor egy újság címlapjára tette kiskorú lánya fotóját.⁴⁵ A „minden eladó” elv nem csak a Mágenheim családban, hanem Takácséknél is felháborodást okozott, aminek a házban engedély nélkül forgató tévések kapcsán adtak hangot. Távozásukkor hangzott el az orosz csapatok kivonulására utalva, hogy „Ideiglenesen voltak itt, és kivonultak.”⁴⁶ Igaz, a szovjet csapatok részleges kivonása már jóval ezelőtt, április 25-én megkezdődött.⁴⁷

A vállalkozói réteg tehát általában negatív, kételyeket ébresztő kontextusban jelent meg a sorozatban, vagyis éppen olyan kritikusan viszonyultak a készítők a kapitalizmushoz, ahogy azt egy szocialista érában születő filmtől várhatjuk. Nézettsége miatt joggal tehetjük fel a kérdést, hogy a sorozat mennyiben járult hozzá ahhoz, hogy a magyar társadalom kétkedve és félve fogadta a beköszöntő demokráciát és a piacgazdaságot, s mind a mai napig fenntartásokkal néz a vállalkozókra, s hozzájuk az adócsalás, a könnyű pénzszerzés képzetét társítja. A vizsgált év alapján úgy gondoljuk, a tizenhárom évadot megélt sorozatnak nagy szerepe volt e reprezentáció kialakulásában.

Vidéki szereplők csak egyetlen vékony szállal kötődtek a sorozathoz. Feri anyja, a Békés megyéből érkező, pár hetet Budapesten töltő asszony számos problémával szembesült az idegen környezetben. (Például amikor tüzet rakott a villanytűzhelyben.) A néha komikus tudatlanságot tanúsító Margitka nyelvezete is teljesen elütött a nagyvárositól. Ezen momentumban tetten érhetjük a sorozat talán leggyengébb pontját, mely arról tanúskodik, hogy a sorozat készítői kevésbé voltak érzékenyek és kompetensek a vidéki élet megjelenítésében.

A sorozatban az értelmiséget Mágenheim Ádám, Szikszay Etus és Virág doktor jelenítették meg, de érdekes módon a tanárok jóval kevésbé. Különösen feltűnő, hogy az epizódok során alig valaki olvasott szépirodalmat, vagy járt kulturális rendezvényen. Az évad alatt mindössze egyszer láthattunk szereplőt könyvvel a kezében.⁴⁸ Ez viszont igencsak szimbolikus kötet volt: a korábban betiltott, 1987-től azonban újra engedélyezett és kiadott

⁴⁴ 52. rész (1989. ápr. 20.) zárójelenet

⁴⁵ 62. rész, (1989. szept. 7.) 3. jelenet

⁴⁶ 62. rész, (1989. szept. 7.) zárójelenet

⁴⁷ Ténytár 1989. 44.

⁴⁸ 53. rész, (1989. máj. 4.) 2. jelenet

Orwell-mű, az 1984. A jelenetnek az adott aktualitást, hogy a Minisztertanács 1989. június 5-én döntött úgy, hogy ezentúl nem kell engedély a könyvek és filmek megjelentetéséhez.⁴⁹

A politikai nézetek közül keményvonalas kommunista, reformer, régi szociáldemokrata egyaránt megjelent a sorozatban, még pedig egyazon munkahely dolgozói között: a nyomdában. Tudjuk például, hogy Vágási Ferit liberálisnak tartották a munkahelyén, és emiatt gyakran megjegyzéseket tettek rá. Ő azonban nem tartotta magát kivételesnek nézeteit illetően, mivel úgy látta, hogy mostanában mindenki reformer. Ezt viszont kritikus élel mondta, s szarkasztikusan azt is megjegyezte, hogy sokan közülük úgy viselkednek „mintha egész életükben ezt csinálták volna”. Ez az újságírók kapcsán már említett köpönyegforgatásra utalt.

Az elvtársazás már csak nyomokban jelent meg az epizódokban: az erdőgazdálkodásban és a nyomdában kifejezetten a főnök-beosztott viszonyban, néha azonban itt is inkább csak viccelődve. Jánost a hamarosan nyugdíjba vonuló főerdész értelmes, fiatal és jól képzett munkaerőnek jellemezte. Ezzel a szakmailag hozzáértő technokratát vagy a rendszerváltó értelmiséget juttathatta a néző eszébe. Egészen biztosan utóbbi kategóriába tartozott Csaba, a fiatal történelemtanár, aki nem titkolta, hogy eljár a Fidesz szabadegyetemére, 1956-ot forradalomnak tanította, a március 15-i rendezvényekre elkísérte a diákjait. Azonban láthatóan ő sem biztos abban, hova vezetnek a reformok.

Ez a bizonytalanság mutatkozott meg abban is, hogy a szereplők nem köteleződtek el semmilyen ellenzéki vagy civil mozgalom mellett. Az újonnan szerveződő pártokról – úgy tűnik – mintha nem is tudtak volna. Az újjáalakuló történelmi pártokra viszont történt utalás – igaz itt is név nélkül. Az egyik orvos viszont amiatt aggódott, hogy a régi rendszerből „előmásznak” az öregek, és ott folytatják, ahol 1945-ben abbahagyták. Sümeghy azonban épp a '45 előtti időket sírta vissza: „Lassan csak az a jó, ami régi.”⁵⁰ Mindehhez azonban nem árt emlékezetünkbe idézni, hogy Sümeghy Oszkár a sorozat főszereplői közül az egyetlen, akit ellenszenves figurának alkottak meg a rendezők és – saját bevallásuk szerint – tudatosan adtak neki olyan nevet, ami jól láthatóan magyarosított.⁵¹ Az újonnan alakuló szakszervezetek, vagy más civil kezdeményezések iránt pedig bizalmatlanok voltak. Üdítő kivétel volt Böhm bácsi, aki nemcsak érdeklődött a politika iránt, hanem kiállt keresztény értékrendje mellett is. Rendszeresen imádkozott, templomba járt, olvasta az Új Embert, láttuk húsvéti oltár díszítése közben, szobája falán pedig kereszt volt. Azonban egyedül ő volt vallásos a szereplők közül.

⁴⁹ Ténytár 1989. 51.

⁵⁰ 59. rész, (1989. júl. 27.) 16. jelenet

⁵¹ Vadas Mihály: Szomszédok. 20 beszélgetés az alkotókkal. Bp., 1989.

A vallásos utalások különösen a tavaszi időszakban erősödtek fel – ezen részek írója Sándor Julianna volt.

3. Politikai események, aktualitások

A következőkben sorra vesszük a sorozat azon utalásait, melyek az 1989-es magyar valóság politikai eseményeivel, illetve folyamataival egybeestek. Rámutatunk arra, hogy a filmes történet hogyan viszonyul a valósághoz, mennyiben reprezentálja vagy mennyiben és milyen irányba torzítja azt. Vizsgálatunk célja annak felfedése, hogy az adott aktuálpolitikai események miként, milyen kontextusban jelentek meg a sorozat epizódjaiban. Fontosnak tartunk rávilágítani arra is, hogy mely események maradtak ki a sorozatból.

A januári epizódokból két új törvény, a személyi jövedelemadó és a társasági törvény hatálybalépéséről értesülünk. Az év első epizódjaiban a szereplők rendre arra panaszkodtak, hogy az adóbevallás elkészítése komoly gondot jelent számukra, az üzletember Gábor Gábor pedig hivatásos adószakértőt alkalmazott a feladatra. A téma a későbbi epizódokban is visszavisszatért. Utólag nehéz megmondani, hogy a valóságban is ilyen nagy volt-e az értetlenség, avagy ez a filmkészítők túlzása. Az viszont tény, hogy 1988-ban bevezették a személyi jövedelemadót, és a vállalkozóknak (üzletemberek, taxisok, rendszeres jövedelemmel nem rendelkező művészek, másodállást vállalók) 1989-ben kellett először adóbevallást készíteni.

A pluralizmus kérdése rendszeresen visszatért a sorozatban. Februárban Sümeghy Oszkár szatirikus hangnemben szólt róla, mikor a második közszolgálati csatorna megindulásáról beszélt.⁵² Egyébiránt a valóságban is ekkor indult el a TV2 adása Baló György vezetésével, aki műsorvezetőként a rendszerváltás folyamatáról beszámoló több fontos adásnak is meghatározó alakja volt.⁵³ Az érdekképviseltek számbeli megnövekedéséről is esett szó, ilyen az orvosi kamara és a szakszervezetek megalakulása.⁵⁴ A két leginkább érintett szereplő, Mágánheim Ádám és Vágási Feri elutasító hozzáállásán azonban nem lepődünk meg: a szakszervezetektől való elhatárolódás ugyanis a korábban már említett közéleti passzivitásuk eredménye.

⁵² 48. rész (1989. febr. 23.) zárójelenet

⁵³ Haraszi Miklós: A kiegyezés két taktikája. In: Beszélő, 1999/10. 55-70.; Kollega Tarsoly István (főszerk.): Magyarország a XX. században. Szekszárd. 1998. Babits Kiadó. Elektronikusan elérhető: <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/516.html#519>

⁵⁴ 52. rész, (1989. ápr. 20.) 17. jelenet

Az év előrehaladtával egyre több utalás hangzott el az alakuló és már addig is létező pártokra, szervezetekre, azok tevékenységére. „Minden sarkon alakul valami” – állapította meg Mágenheim többször is.⁵⁵ A többpártrendszer kialakulása mellett a vallási pluralizmus kezdetére is látunk utalást, igaz, csak igen érintőlegesen: egy utcai jelenet háttérében Krisna tudatú hívők zenéltek.

Böhm úrtól megtudhattuk, hogy a pluralizmus a sajtót is elérte: olyan nagy számban jelentek meg az alternatív lapok, hogy nem tudja követni az újságpiacot.⁵⁶ Ez ugyancsak valóságghű elem, a szakirodalom szerint a rendszerváltás évében valóban szélesre tágult az újságpiac: 591 új lap kérte nyilvántartásba vételét. Az 1989-ben a megjelent lapok 41%-a volt politikainak tekinthető, ezek közül 64 országos, 164 vidéki és 12 fővárosi terjesztésű volt.⁵⁷

A sorozatbeli politikai események reprezentációjának két jellegzetessége figyelhető meg. Az egyik, hogy a megosztó eseményeket egyszerűen kihagyták az alkotók. Ez a konfliktuskerülés, a hivatalos iránnyal vélhetően szembemenő témák negligálása, a korabeli híradások bevett módszere volt. A másik jellegzetesség a bizonytalan kimenetelű politikai események bemutatása kapcsán látható. Ezek ugyanis mindegyik esetben csak utólag kerültek említésre. Erre jó példa március 15-e. Utólag értesültünk róla, hogy az iskola egyes tanárai és diákjai együtt látogattak el az ünnepségre. A reformszellemmel azonosulni nem tudó iskolaigazgató szerint azonban a gyerekeknek egyáltalán nincs szükségük „alternatív szervezetek” követeléseit hallgatni.⁵⁸

Márciusban ezen felül két politikai téma került szóba: a címer-kérdés, valamint a sztrájk-törvény. A címerváltás és nemzeti jelképek kérdése a kokárdagyártás,⁵⁹ majd a mentősök jelvényéről lekerülő vörös csillag⁶⁰ kapcsán merült fel. Az állami jelképekről folytatott vita a valóságban is szorosan kapcsolódott március 15-éhez.⁶¹ Az év egyik visszatérő motívuma a sztrájkolás. „Sztrájkoljak?” – hangzik el az üzleti nehézségekkel küzdő Gábor szájából.⁶² Vágási Feri is a sztrájkjogával élt volna a munkahelyi túlóra miatt.⁶³ A szereplők között szó esett az aratósztrájkról is, ezzel indokolva a magas piaci árakat,⁶⁴ valamint egy alkalommal, amikor reggel húsz percen át nem jött a busz, felmerült a BKV-val szembeni sztrájkolás ötlete

⁵⁵ 52. rész, (1989. ápr. 20.) 17. jelenet, valamint hasonló: 48. rész, (1989. febr. 23.) 16. jelenet

⁵⁶ 67. rész, (1989. nov. 16.) 17. jelenet

⁵⁷ Politikai Évkönyv 1990. 403.

⁵⁸ 50. rész, (1989. márc. 23.) 3. jelenet

⁵⁹ 49. rész, (1989. márc. 9.) 10. jelenet, 50. rész, (1989. márc. 23.) 21. jelenet

⁶⁰ 62. rész, (1989. szept. 7.) 3. jelenet

⁶¹ lásd: Miklós Gábor: Jelképeink = Népszabadság, 1989. okt. 13. 3.

⁶² 50. rész, (1989. márc. 23.) zárójelenet

⁶³ 52. rész, (1989. ápr. 20.) 2. jelenet

⁶⁴ 57. rész, (1989. jún. 29.) 16. jelenet

is.⁶⁵ Mindezek politikai-jogi háttérét az 1989. március 22-én megalkotott sztrájk törvény adta, mely szerint a munkabeszüntetés alapvető munkavállalói jog.⁶⁶ A sztrájkokkal kapcsolatos megnyilvánulások jól mutatják, hogy a Szomszédok szereplői sohasem váltak a történetben civil kezdeményezés részeseivé, s alig tapasztalunk tőlük aktív magatartást, ha politikai-civil megnyilvánulásokról van szó. Sőt, tetten érhető, hogy a valódi sztrájkolókat a magas árak okaként próbálták bűnbakként bemutatni.

Mint már említettük, a sorozatban kiemelt jelentőséget kapott a környezetvédelmi tematika. Mágenheim doktor például lelkes környezetvédőként el akarta adni Trabantját,⁶⁷ s az erdész Szelényi többször is utalt a bős-nagymarosi vízlépcső ügyére.⁶⁸ A valóságban a civil szervezetek tízezres tiltakozása közepette a Németh-kormány 1989. május 13-án döntött az építkezés felfüggesztéséről.⁶⁹ Mágenheim filmbeli lelkesedése tehát néhány nappal követte a kormány hivatalos lépését, újabb példáját adva a kényes témák kezelésének.

Júniusban Nagy Imre újratemetése volt a legfontosabb politikai téma.⁷⁰ A június 15-i részben (mely történetesen a sorozat 56. epizódja) több főszereplő is említette a másnapi újratemetést. Látjuk tehát, hogy az év előrehaladtával, még ha nagy óvatossággal is, de a szereplők már előre is beszélnek a nyilvánvalóan bekövetkező eseményekről. Ezzel együtt definíciós kérdések merültek fel az esemény kapcsán: „felvonulás”, „gyászünnepe”, „tüntetés” mind megjelentek a szereplők diskurzusában, s csak abban alakult ki konszenzus a főhősök közt, hogy egy „nagy történelmi eseménynek” lehetnek tanúi. A karakterek viselkedésében feltűnő a bizonytalanság: jóllehet három hónappal korábban megéltek már egy szabad március 15-ét, a júniusi temetés előtti napon még aggódnak azért, hogy biztonságos lesz-e az utcán másnap. Maga az esemény ténylegesen nem jelent meg a képernyőn – ez minden nagypolitikai kérdéssel így volt. A felmerülő definíciós probléma éppúgy tudatos koncepciója lehetett a forgatókönyvírónak, mint a bizonytalanság érzékeltetése az esemény kapcsán.

A júliusi és augusztusi epizódokra a politikai „uborkaszezon” volt jellemző, mivel az ekkori, jelentősebb eseményeket a rendező tudatosan kihagyta. (Erre hamarosan visszatérünk.) Az ősz azonban a politikai közbeszéd megélénkülését hozta a sorozatban is. A

⁶⁵ 64. rész, (1989. okt. 5.) 3. jelenet

⁶⁶ Ténytár 1989. 40.

⁶⁷ 54. rész, (1989. máj. 18.) 3. jelenet

⁶⁸ 47. rész, (1989. febr. 9.) 2. jelenet, 47. rész, (1989. febr. 9.) 2. jelenet.

⁶⁹ Döntöttek: Azonnali hatállyal felfüggesztik a nagymarosi munkálatokat. In: Mai Nap, 1989. máj. 14. 24.

⁷⁰ A korabeli sajtóból tudható, hogy 1989. jún. 16-án közel kétszázötvenezer ember zarándokolt el a Hősök terére, ahol egykori 56-os elítéltek, mint Göncz Árpád, Vásárhelyi Miklós, Mécs Imre, valamint az ifjú Orbán Viktor koszorúzta meg az 1956-os forradalom kivégzett miniszterelnökének a sírját.

szeptemberi epizódokban szó esett az augusztusi prágai eseményekről,⁷¹ mely mozzanat – lévén külpolitikai utalás – ritka dolognak számított a Szomszédokban. A Nemzeti Kerekasztal Tárgyalásokról, valamint az MSZMP platformosodásáról is hallhattunk. Októberben az állampárt közelgő kongresszusa és az itt létrejött pártszakadás állt a sorozat érdeklődésének középpontjában, novemberben pedig a *négyigenes* népszavazás került terítékre.

A szereplők diskurzusában szeptemberben jelent meg először a Nemzeti Kerekasztal. Erre Mágenheim tett szellemesnek szánt megjegyzést: „Egy kétoldalú kerekasztal körül ülnek három felől.”⁷² Egyébként Feri is kritikusan tekintett ennek kapcsán a „szakszervezet színeváltozására.”⁷³ A valóságban a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai 1989. június 13-tól szeptember 18-ig folytak az Ellenzéki Kerekasztal, az MSZMP, valamint az ún. harmadik oldal, a társadalmi szervezetek képviselői (szakszervezetek, Hazafias Népfront stb.) között a rendszerváltás alapkérdéseiről.⁷⁴ A két oldal említésekor az MSZMP és a szakszervezetek joggal feltételezhető szoros kapcsolatára utalt Mágenheim.

Az MSZMP október 6-9. közt tartott XIV. Kongresszusához a „pártszakadás, földindulás”⁷⁵ fordulat társult a sorozatban. Érdekesség, hogy a fenti mondat már október ötödikén, tehát a kongresszus megkezdése előtt elhangzott a képernyőn. Ebből jól látható, hogy a valós történelmi közegben már előre valószínűsíteni lehetett az MSZMP felbomlását. „Vége a kongresszusnak, tiszta a terep!”⁷⁶ – összegezte Böhm a két héttel korábbi eseményeket a következő, kongresszus utáni epizódban. Az esemény valóban történelmi jelentőségű volt: itt alakult meg utódpárként a Magyar Szocialista Párt, jóllehet az MSZMP még nem szűnt meg teljesen.

Ugyancsak októberben egy különleges jelenetre lehetett figyelmes a néző: az első olyan jelenetre, melyben az összes főszereplő együtt jelent meg. A történetben a Takács házaspár aranylakodalmát ünnepelték a szomszédok, barátok. Figyelembe véve azonban, hogy a sorozatban bemutatott magánünnepek gyakran nagypolitikai eseményekkel estek egybe, könnyen elképzelhető, hogy ez esetben is többről volt szó. Feltételezhető, hogy szimbolikusan magát a rendszerváltást ünnepelték a szereplők – ismét egy sajátos sorok közt olvasással. A köztársaság október 23-ai kikiáltására közvetlen utalást alig találunk a Szomszédokban. Gábor az egyetlen, aki megjegyzést tett arra, hogy bár kikiáltották a köztársaságot, az Andrássy út

⁷¹ 62. rész, (1989. szept. 7.) 9. jelenet

⁷² 62. rész, (1989. szept. 7.) 20. jelenet

⁷³ 64. rész, (1989. okt. 5.) 9. jelenet

⁷⁴ Bozóki András (főszerk.): A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben.

Dokumentumok. I–VIII. Bp., 1999-2000.; e forráskiadásról lásd az egykori főszereplőkkel a kerekasztal beszélgetést: J. Győri László: Demokráciánk első pillanatai. In: 168 Óra, 1999. jún. 10. 25-27.

⁷⁵ 64. rész, (1989. okt. 5.) 20. jelenet

⁷⁶ 65. rész, (1989. okt. 19.) 1. jelenet

neve Népköztársaság útja maradt.⁷⁷ A vállalkozó ekkor azt is megjegyezte, hogy hiába változott meg papíron az ország államformája és alkotmánya, számtalan dolog – különösen a pozíciókat betöltő személyek – változatlanul maradtak. A megjegyzés történelmi háttere, hogy bár október 23-án valóban kikiáltották hazánkban a harmadik Magyar Köztársaságot, október 30-án a régi parlament folytatta a törvénykezést.⁷⁸

A teleregény epizódjaiban kifejezetten sokszor kerültek említésre a novemberi népszavazáshoz kötődő témák. A pártkongresszus kapcsán említett fordulat után szabadon, a közelgő népszavazásra „Népszavazás, földindulás”⁷⁹ parafrázissal utalt Böhm úr. A népszavazás pontjainak mindegyikét megemlítették a sorozatban, egyedül a köztársasági elnök választására vonatkozó kérdés jelent csak meg utólag, a november 26-i népszavazás után. Figyelembe véve, hogy a négy kérdés közül a másik három ekkorra már tét nélküli volt, hiszen azokban a rendszerváltók szándékai szerinti döntés született, itt ismét a jól bevált technika működött: a bizonytalan, megosztó kérdésekről csak utólag esett szó. Az ominózus kérdésben pedig valóban szoros volt a verseny a valóságban is.⁸⁰

Az 1989-es évadot egy külpolitikai esemény, a romániai forradalom zárta.⁸¹ A szereplők szerint a szolidaritás igen nagy Magyarországon: sok élelmiszert, segélycsomagot küldtek a határon túlra a rászorulóknak. Ez valóban így volt: az embereket megrázta a forradalom híre, és tényleg sokan siettek a romániaiak segítségére.

A sorozatban többször visszatérő események is megjelentek, melyek nem köthetőek egyetlen időponthoz. Ilyen felbukkanó téma volt például a menekültügy (erdélyiek és NDK-sok egyaránt).⁸² A másik a tervezett magyar világkiállítás ügye volt, amiről két alkalommal Gábor,⁸³ majd a későbbiekben Böhm is szót ejtett.⁸⁴ A sorozatban ugyan nem hangzott el, de a korabeli dokumentumokból tudjuk, hogy a magyar-osztrák közös szervezésű világkiállítás⁸⁵ céljaira éppen a *Szomszédok* fő helyszínét, a gazdagréti lakótelepet tartotta a város a legmegfelelőbb helyszínnek.⁸⁶ Gábor expóval kapcsolatos megnyilatkozásai valószínűleg az

⁷⁷ 66. rész, (1989. nov. 2.) zárójelenet

⁷⁸ További szakirodalom: Kukorelli István: Az alkotmányozás évtizede. Bp., 1995. Korona Kiadó.

⁷⁹ 67. rész, (1989. nov. 16.) zárójelenet

⁸⁰ A szavazópolgárok 50,07%-a szavazott igennel. In: Politikai Évkönyv 1990. 333.

⁸¹ 70. rész, (1989. dec. 28.) 1. jelenet

⁸² 62. rész, (1989. szept. 7.) 3. jelenet

⁸³ 55. rész, (1989. jún. 1.) 13. és zárójelenet

⁸⁴ 69. rész, (1989. dec. 14.) 14. jelenet

⁸⁵ Horváth Sándor: Németh Miklós és Franz Vranitzky találkozója a határ mentén. In: Népszabadság, 1989. okt. 13. 1, 3.

⁸⁶ <http://www.c3.hu/~eklektik/gazdagret/index.html> (utolsó megtekintés: 2011.11.03.) A lehetőség az 1989. febr. 24. és márc. 21. közt lekérdezett világkiállítással kapcsolatos kérdőívben is első helyen szerepelt.

http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TDATA-B97/kerdoiv/kerdoiv/b97_kerd.pdf (utolsó megtekintés: 2011.11.03.)

egész ország vágyainak adtak hangot, az üzletember ugyanis jelentős gazdasági hasznot remélt az eseménytől. Mint tudjuk, a magyar világkiállítás végül gazdasági okok miatt mégsem valósult meg.

Sokatmondó azon események megjelenítésének mellőzése is, melyek jelentősége nemcsak utólag, de már akkoriban is nyilvánvaló volt. Ilyen például George Bush magyarországi látogatása, hiszen ekkor első alkalommal járt az Egyesült Államok elnöke az országban. De nyilvánvalóan ilyen volt Kádár János júliusi halála is. Horváth Ádám azonban jó érzékkel nem beszélt olyan eseményekről, melyeknek nem volt egyértelmű a megítélése, vagy megosztó kérdések voltak. Az is figyelemreméltó, hogy a rendező nem érzékelte, vagy nem foglalkoztatta az egyházak egyre szabadabbá válása, így az Állami és Egyházügyi Hivatal megszüntetése, vagy az augusztus 20-i szimbolikus jelentőségű Szent Jobb körmenet sem került színre, noha ilyenre több évtized után először kerülhetett sor. Súlyához mérten alig találunk utalást az augusztus 19-én tartott Páneurópai piknikre, valamint az Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokra is.

4. Gazdaság, jövedelemszerzés

4.1 Első- és másodállás, jövedelem-kiegészítés

A sorozatban a jövedelemkiegészítő munkák enyhén felül voltak reprezentálva a valósághoz képest. Ez magyarázható egyrészt a rendezői koncepcióval, mely törekedett arra, hogy a másodállások révén újabb helyszíneket és karaktereket tudjon bevonni. Másrészt viszont ez szintén a népnevelés része lehetett, hiszen a néző kizárólag azzal szembesült, hogy a szereplők anyagi gondjaikat másod- és harmadállás vállalásával oldják meg. A jövedelemkiegészítő munkák fokozott megjelenítése többféle funkcióval is bírt a sorozatban. A következőkben bemutatom, hogy az egyes szereplőknek miért volt szükségük a főállásuk mellett más munkákra is.

A nyugdíjas főszereplők mindegyike vállalt munkát a nyugdíj mellett. Lenke néni abban a közértben dolgozott, ahol aktív korában is tette, Taki bácsi magántaxis lett, s egy ideig autószerelőként is dolgozott, igaz kényszerből, hogy ledolgozza taxija megjavításának árát. Böhm úr házfelügyelői munkát végzett, tudvalevőleg igen kevés pénzért, Sümeghyt pedig inkább a közönségsiker motiválta, hogy még nyugdíjasként is fellépjen.⁸⁷

⁸⁷ 61. rész, (1989. aug. 24.) 15. jelenet

A fiatalabb generációnál szintén számos példát találunk másodállásra. Vágási Feri főállásban az állami nyomdánál, s emellett egy szövetkezeti nyomdában is dolgozott. Ezért háborgott a túlóra miatt főállású munkahelyén. Lakásuk bebútorozásánál még az is felmerült, hogy egy harmadik munkát is vállaljon! A művezetői előléptetést ugyanakkor kategorikusan elutasította, mivel nem tartotta magát „karrieristának”, aki párttagsága révén juthatna jobb álláshoz. Feltételezhetően írói következtetlenségnek tudható be, hogy az év második felében Feri úgy gondolkodott, hogy elég jól élnek, s a továbbiakban már nincs is szüksége másodállásra. Ezen álláspontot csak nagyon rövid ideig osztotta, noha annak nem volt reális alapja (fizetése nem emelkedett, az infláció viszont nőtt). Felesége, Jutka nem dolgozott másutt az iskola mellett, ott azonban igazgatóhelyettesi kinevezést vállalt. Ezt viszont nem a pluszpénz miatt tette, hanem igazgatói és baráti nyomásra.

Mágenheim doktor is sokat túlórázott, amit családja nehezen viselt. Nála a haszonszerzési motivációnál erősebb volt erkölcsi tartása: hálapénzt vagy ajándékot sosem fogadott el a betegtől (kivéve egy jelképes ajándékot, de azt is csak egyetlen alkalommal).⁸⁸ Ősszel felajánlottak neki egy orvosi állást, de azt a magasabb fizetés ellenére sem fogadta el, mondván, hogy szeret mentőzni.⁸⁹ Felesége, a jóval anyagiassabb Juli egyáltalán nem nézte jó szemmel férje beállítottságát. Az év első felében szülési szabadság miatt nem járt dolgozni, de látható volt, hogy nem csak az unalom és a társadalmi kapcsolatok hiánya, de a fizetés is legalább ennyire hajtotta, hogy mielőbb visszatérjen a munkába. Kamaszkorú lányuk, Julcsi már tizennégy évesen kiegészítette a szülőktől kapott zsebpénzét: piaci árusítással,⁹⁰ máskor pedig a címlapfotóiért kapott honoráriummal. Érdekes eset volt, amikor Mágenheiméknek egy alkalommal hónap közepén elfogyott a pénzük.⁹¹ Viszont ennek az oka az volt, hogy Juli előző nap új ruhával ajándékozta meg magát. Ebben a korabeli lehetőségek és a vágyak közti szakadékot láthatjuk megjeleníteni, ami a rendszerváltás legitimációs alapját is képezte.

Alma nem dolgozott máshol a légikísérés mellett, s erdész férjének sem volt második munkahelye. Később azonban kiviláglott, hogy a pár mindkét tagja erőteljesen ragaszkodik munkájához, mondhatni munkamániások. Alma modern gondolkodása komoly konfliktust is okozott a családban, házasságukra erőteljesen ránehezedett a karrierizmus. Emiatt egy időre külön is költöztek egymástól. Ez a fajta – politikai ideológiáktól független – karrierizmus szintén funkcionális a sorozatban. Figyelemreméltó, hogy az összes főszereplő közül csak az a kettő nem vállalt másodállást, akik egyébként is megállás nélkül dolgoztak, amiktől aztán

⁸⁸ 57. rész, (1989. jún. 29.) 2. jelenet

⁸⁹ 64. rész, (1989. okt. 5.) 6. jelenet

⁹⁰ 61. rész, (1989. aug. 24.) 19. jelenet

⁹¹ 67. rész, (1989. nov. 16.) 5. jelenet

érzelmileg is sérültek. A főszereplők tehát a lankadatlan és élethosszig tartó munkavégzésre nevelték a nézőket, mely igazolta a kapcsolatok megromlását, a nyugdíjasok kizsákmányoltság-érzését, elégedetlenségeket szülve a családokban.

A mellékszereplők közül látunk továbbá magyartanárt az iskolában ablakot pucolni, fiatal egyetemista párt tanulmányaik mellett egyszerre takarítani, újságot kihordani és kisbabára vigyázni. Sőt általános iskolai tornatanárt is felnőtteknek szóló aerobik-tanfolyamot tartani az iskola tornatermében.

Tudjuk, hogy a korabeli hiánygazdálkodás a valóságban is kikényszerítette a kereslettől elmaradó termelés kiegészítését, a kádári politika pedig – a jóléti konszenzus érdekében – egyre nagyobb teret engedett az emberek számára a pótlólagos jövedelemszerzési lehetőségek kihasználására. A második gazdaság a '80-as években kiteljesedett és a rendszerváltás kezdeti éveire komoly egzisztenciális tényezővé vált. A szakirodalom úgy tartja: az ország legalább kétharmada, maximum háromnegyede végzett főállása mellett egyéb jövedelemszerző tevékenységet. A sorozatban azonban még ehhez – az egyébként meglepően magas hipotetikus arányhoz – képest is felül volt reprezentálva a második gazdaságban végzett munka.

A jövedelmekkel való elégedetlenség visszatérő elem a sorozatban. A tanárok fizetése máskor is szóba került, a szeptemberi szülői értekezleten összegyűlt szülők reakciója pedig jól mutatta, hogy a 9600 Ft-os nyelvtanári fizetés – nyugati nyelvek ismeretért – nevetségesen kevésnek mondható a korban.⁹² A korabeli valós adatok ezt alá is támasztják. Az 1989-es havi bruttó átlagbér az állami szektorban 10 018 Ft volt, a személyi jövedelemadóval csökkentett nettó átlagbér pedig 7562 Ft. Az előző, 1988-as bruttó 8817 Ft, a nettó 6729 Ft-hoz képest tehát növekedést látunk, de a reálbérek a magas infláció miatt csökkentek.⁹³ Megjegyzendő, hogy a szakirodalom a mondottnál magasabb adatot közöl: Romsics (2003) szerint az 1989-es bruttó átlagfizetés 13 ezer Ft körüli.

4.2 Nyugdíj

A Szomszédok szereplői az ország nyugdíjasai közt a szegényebbekhez – széles körben használt elnevezéssel a kisnyugdíjasok közé – tartoztak. Egyikőjük januárban 3500 Ft-os nyugdíjáról beszélt,⁹⁴ s valamennyien egyetértettek abban, hogy nyugdíjukból nem lehet

⁹² 65. rész, (1989. okt. 19.) 11. jelenet

⁹³ Ténytár 1991. 607.

⁹⁴ 45.rész, (1989. jan. 12.) 4. jelenet

megélni. „Nem is pénz ez, csak nyugdíj.”⁹⁵ – mondta Böhm, aki később azt is elpanaszolta, hogy kevés nyugdíjából nem jut hús az asztalára.⁹⁶ Béla bácsi, az éppen nyugdíjba vonuló történelem- és magyartanár is azon sopánkodott, hogy a nyugdíjasok majdnem éhen halnak.⁹⁷ A sorozat azt sugallta, hogy a nyugdíjasok esetében az alapvető létszükségletek kielégítése is veszélyben forgott. Ezt erősítették meg azok az esetek is, amikor áremelést követően a nyugdíjasok visszatették a polcra az egyes árukat, hangot adva annak, hogy nem futja rá.

A szakirodalom szerint 1989-ben a havi öregségi nyugdíj átlagosan 5172 Ft volt, azonban nemek szerint eltért: a férfiaknak átlagosan 6124 Ft, a nőknek 4400 Ft járt.⁹⁸ 1990 márciusában az öregségi átlagnyugdíj 6450 forintra emelkedett, ami férfiak esetében 7387 forintot, nőknél pedig 5731 forintot jelentett átlagosan.⁹⁹ Az adattárakban leírt statisztikák megmutatják, hogy 5000 Ft feletti nyugdíjat az összes nyugdíjas 28,1%-a kapott, 4000–4999 Ft között 28,6%-uk, míg 3000–3999 Ft között pedig 38,6%-uk. A 3000 forintnál kevesebb nyugdíjjal rendelkezők pedig 4,7%-ot tettek ki közülük. A valós adatok és a sorozatban megjelenő számok összevetése után egyértelműen kijelenthetjük, hogy az alkotók a nyugdíjasok alsóbb rétegeit jelenítették meg. Nem véletlen tehát, hogy az egykori operaénekes Sümeghy sosem beszélt nyugdíja összegéről, ez ugyanis nem fért volna bele a sugalmazott képbe. Figyelembe véve, hogy az egykori fizetésükhöz képest mekkora volt a visszaesés, érthető, hogy a nyugdíjasok többsége igyekezett fizetés-kiegészítést keresni.

Mindez jól illeszkedett a sorozat egyik legfeltűnőbb jellemzőjéhez: a képernyőről áradó panaszkultúrához. Egyetlen olyan társadalmi réteget megtestesítő karakter sem található a történetben, aki meg lett volna elégedve a dolgok állásával, vagy épp aktív és optimista alakítója lett volna életének. A panaszkodásra elsősorban a nyugdíjasokat szemelte ki a forgatókönyvíró. Meglátásunk szerint ezzel az volt az alkotók célja, hogy a tévé előtt ülő nyugdíjasok könnyebben elfogadják sorsukat, nehézségeiket. Véleményünk szerint a Kádár-korszakra jellemző kultúrpolitikai technika működését láthatjuk a sorozatban: a nyilvános panaszkodás a társadalmi elégedetlenség egyfajta levezető szelepeként működött.

⁹⁵ 47. rész, (1989. febr. 9.) 3. jelenet

⁹⁶ 47. rész, (1989. febr. 9.) 3. jelenet

⁹⁷ 59. rész, (1989. júl. 27.) 6. jelenet

⁹⁸ Ténytár 1989. 701.

⁹⁹ Ténytár 1991. 729.

4.3 Infláció, áremelések

A kormány 1989. január 2-án jelentette be az áremeléseket. Január 9-től átlagosan 16–17%-kal drágultak az élelmiszerek, 25%-kal az autók. Februártól átlagosan 62%-kal emelkedett a helyi közlekedés tarifája, s a postai szolgáltatások is drágultak.¹⁰⁰ Ezt a havonta, személyenként átlagosan 800 forintos többletkiadást a nyugdíjasoknál ellentételezték. Március 30-án újabb áremelésekkel szembesülhettek a vásárlók. A dohányárak és a festékek mellett a hűtők és fagyasztók lettek drágábbak, utóbbiak 11%-kal. Ezek a sorozatban is megjelentek: Etus a hűtőgép-áremelésre hívta fel a figyelmet,¹⁰¹ Takácsék autóvásárlása pedig a kocsik áremelkedésére. De kivétel nélkül minden szereplőnek problémát jelentett az áremelkedés, ahogy arra a nyugdíjasok sorozatbéli vásárlási szokásainál már utaltunk is.

Az infláció felgyorsulása már a rendszerváltás előtt megkezdődött, annak egyik kiváltó oka az áremelkedések mértéke volt, mely 1988-ban vált két számjegyűvé, majd üteme évről évre nőtt 1991-ig.¹⁰² 1989-ben az inflációs ráta átlagosan 17,13% volt, ami a januári közel 12%-ról júliusig 19,2%-ra emelkedett, majd egy hónapos csökkenés után 18% körül mozgott.¹⁰³ 1990-ben a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának megszűnése két következménnyel járt, mely növelte a magyarországi árszintet. Az egyik a szocialista országok közti vám megjelenése volt, a másik pedig az, hogy a KGST áraitól áttértek a világpiaci árakra és a dollárban való fizetésre.¹⁰⁴ A nyolcvanas évek utolsó éveiben a magas infláció miatt elgondolkodtató volt, mibe érdemes az embereknek megtakarításaikat befektetni. A bérből élők racionálisnak mondható logikáját Vágási Feri érvelése jelenítette meg a sorozatban: eszerint akkor jár jobban a család, ha minden pénzét elkölti a gyűjtögetés helyett.

A sorozatban utalásokat találunk az ország eladósodására, valamint a világbanki kölcsönre. Július közepén Vágási Feri nyíltan kimondta a képernyőn, hogy az országnak hatalmas, 18 milliárd USD államadóssága van a Világbank felé.¹⁰⁵ Emiatt a sorozat több szereplőjét is eluralta a pánikhangulat.¹⁰⁶ Attól féltek, hogy ennek „gazdasági szükségállapot”, devizazárolás és útlevélelkobzás lesz a következménye. Ez ugyancsak reális alternatíva volt,

¹⁰⁰ Ténytár, 1989. 34.

¹⁰¹ 64. rész, (1989. okt. 5.) 4. jelenet

¹⁰² <http://cegvezetes.hu/1999/12/az-inflacio-tenyezoit/> (utolsó megtekintés 2012. jan. 04.)

¹⁰³ <http://www.inflation.eu/inflation-rates/hungary/historic-inflation/cpi-inflation-hungary-1989.aspx> (2011.11.03.)

¹⁰⁴ Nagy Pongrácz: A rendszerváltás gazdaságpolitikája. Bp., 2004. Akadémiai. 278.

¹⁰⁵ 58. rész, (1989. júl. 13.) zárójelenet

¹⁰⁶ 53. rész, (1989. máj. 4.) 19. jelenet

vagy legalábbis sokan féltek ettől a valóságban is. E félelmeket erősítette Grósz Károly pártfőtitkár egyik nyilatkozata, amit azonban Németh Miklós miniszterelnök cáfolt.¹⁰⁷

Az áremelés a sajtótermékek területén is megmutatkozott. A sorozatban emiatt mondták le Takácsék az újságot, s ezért olvasott Sümeghy kölcsönlapot.¹⁰⁸ A valóságban 1989 januárjában csakugyan magas, mintegy 60%-os lapáremelés történt.¹⁰⁹ A taxis történeteszlál révén pedig arról értesülünk, hogy a benzinnek is felment az ára: a 28 Ft-os ólommentes benzint drágállták a szereplők.¹¹⁰ Ennek is volt valós alapja: 1989 januárjában valóban emelkedtek a benzinárak is. A gyógyszerárak emelése Böhm gyógyszervásárlása révén augusztusban lett téma a teleregényben. Mágenheim szerint ez a világbanki kölcsönrel állt összefüggésben. A valóságban éppen a gyógyszerek árában történt a legnagyobb emelkedés 1989-ben: átlagosan 80%.¹¹¹ Még Németh Miklós miniszterelnök is megszólalt e kérdés kapcsán: áprilisi nyilatkozatában azt hangsúlyozta, hogy a gyógyszeráremelés szükséges lépés volt, bár mértéke eltúlzott.¹¹²

A Szomszédok révén betekintést nyerünk olyan hétköznapi jelenetekbe, melyek jól lefestik az alacsony társadalmi státusú rétegek érintettségét az árváltozásokba. Böhm úr azért választotta a papírba csomagolt margarint, mert a dobozos drágább. Ekkor tudjuk meg a boltosoktól, hogy áruhiány volt – nem meglepő módon az olcsó árukból.¹¹³ Szeptemberben már vásárlóból is kevesebb volt a boltos szerint.¹¹⁴ Nem sokkal később, az őszi hónapokban, ugyanez a bolt ellátási zavarokkal küszködött, mivel a tartós és folyamatos áremelések miatt mindenki nagytételben vásárolt. „Itt minden megvan, ami nem hiánycikk” – mondta az üzletvezető.¹¹⁵

A rendszerváltás közgazdasági vonatkozásban a piacgazdaságra való áttérést jelentette. Ezek az 1988 és 1990 között megszületett, a gazdasági átalakítást célzó jogszabályok elősegítették a politikai rendszerváltást is. Átalakult az adószervezet, nőtt a fogyasztáshoz kapcsolódó adók súlya. Az 1988. évben bevezetett személyi jövedelemadó felgyorsította a nominális bérek emelkedését. A költségek növekedését a vállalatok a fogyasztókra hárították át. A piacgazdaság kialakításának egyik tényezője az állami támogatások, fogyasztói

¹⁰⁷ Mélykúti: Ki mond igazat? In: Magyar Nemzet, 1989. ápr. 24. 10.

¹⁰⁸ A Szomszédok filmkockáin az év során feltűntek az Őszidő, a Két Forintos újság, a Szabad Föld, az Új Ember katolikus hetilap, valamint a Népszava újságok.

¹⁰⁹ Romsics 2003.

¹¹⁰ 46. rész, (1989. jan. 26.) 4. jelenet

¹¹¹ Romsics, 2003.

¹¹² Pintér Dezső: Újragondoljuk az ideai teendőket. In: Magyar Hírlap, 1989. ápr. 14. 1.

¹¹³ 58. rész, (1989. júl. 13.) 14. jelenet

¹¹⁴ 63. rész, (1989. szept. 21.) 13. jelenet

¹¹⁵ 64. rész, (1989. okt. 5.) 7. jelenet

árkiegészítések drasztikus csökkentése szintén rákényszerítette a gazdaság szereplőit az árak emelésére. Ennek következtében a bérből és fizetésből élők, valamint a nyugdíjasok tömege napról napra szembesült az árváltozásokkal. Ezen folyamatokra reagált tehát a széles tömegeket megszólító teleregény, legyen szó aktuálpolitikai kérdésekről, áremelkedésről vagy elszegényedésről.

5. Szociálpolitika

A fejezetben sorra vesszük, mely szociálpolitikai dimenziók jelentek meg, s kaptak hangsúlyos szerepet a sorozatban, mennyire voltak aktuálisak a képernyőn elhangzott kijelentések, illetve hogy pontosan miről is árulkodik ezen témák médiareprezentációja. Az életmódhoz kapcsolódó fő kérdéskörök elsősorban a lakás-, egészség- és oktatásügy kérdése, mely utóbbi ideológiai kérdéskörként is megjelent. A közbiztonság, illetve az infrastruktúra hiányosságaira rámutató jelenetek szintén figyelemreméltók az epizódokban.

5.1 Lakásügy

A sorozat 1989-as részeinek egyik fő motívuma a lakáskérdés volt. A Takács családban több generáció élt egy lakásban, Vágásiék pedig a magas összegű örökösödési illeték megfizetésének nehézségeivel küzdöttek. Az egész évadon át végighúzódnó kérdéssel szinte minden részben találkozunk, aminek köszönhetően a sorozat betekintést enged a korszak fővárosi lakáskörképébe is.

Takácséknál a többgenerációs együttélés komoly problémákat okozott a fiataloknak: költözni szerettek volna, ezért a család tagjai budapesti lakások után néztek. Így ismerhetjük meg a sorozatból a korabeli lakáshelyzetet, mely bemutatott komfort nélküli lakást ugyanúgy, ahogy ideális összkomfortos lakást is. A lakáscsere, majd az eltartási szerződés ötlete is felmerült, ez utóbbi lehetőség azonban erkölcsi okokból megosztónak bizonyult. A Vágási családban az egyik szülő elhalálása miatt örökölt Jutka, mégpedig a szülői ház egy részét, ami súlyos illetékkal járt (örökösödési adó, átírási- és vagyonszerzési illeték). A házat csak ezek megfizetése után tudták volna eladni. Az özvegy anyja viszont szerette volna, ha lányáék hozzá költöznek, de a fiatalok számára ez nem bizonyult reális lehetőségnek.

A fenti történetek ismét jól mutatják a filmes mese és a valóság kapcsolatát, s egyúttal a készítők céljait is. Tudjuk, hogy az OTP-nél február elsején valóban 20%-ra emelték az

áruvásárlás és szolgáltatási kölcsönök évi kamatát, amire a sorozat is utalt.¹¹⁶ Betekintést kaphattunk egyúttal a korabeli viszonyokba is. Valóban létezett az eltartási szerződés, de az előre kért „foglaló” ekkor még törvénytelen volt. Láthatjuk azt is, hogy milyen szűkös a korabeli lakáspiac. Alma állítása, miszerint a fiatal házaspárok harmada lakás és konkrét kilátások nélkül él,¹¹⁷ mégis túlzónak tűnik. A lakáskeresés egyúttal arra is rámutatott, hogy még a fővárosban is sokan éltek komfort nélkül. A Vágási-történet főleg a készítőik publicisztikai vénájának engedett teret, amikor az ügyintézés körülményességét és lassúságát kifogásolták. A lakáshelyzettel kapcsolatosan figyelemre méltó még az albérlet, mint lakhatási forma szinte teljes hiánya. A sorozatban ugyanis alig valaki élt albérletben és fel se merült az albérletkiadás lehetősége. Az albérlet mellőzése nyilvánvaló okokkal magyarázható: a szocializmusban nem volt gyakori az ingatlankiadás, mivel igen kevés embernek volt második lakóingatlana. Hétvégi telkek és nyaralók természetesen voltak, a sorozat szereplőinek azonban ilyenje nincs.

Az élő- és lakóhely témaköréhez tartozik a környezet szépítésének, gondozásának ötlete. A házmester kezdeményezésére a környéket elkezdték parkosítani, a lépcsőházat díszíteni. Böhm azzal érvelt, hogy bár sokak szerint a közterület nem tartozik senkihez, az ott lakóknak mégis fontos a ház és környezetének esztétikai állapota. Ez a kis epizód a köztulajdonhoz való viszony szempontjából érdekes, s úgy gondoljuk, hogy a panelházak világában mindmáig többé-kevésbé igaz.

5.2 Egészségügy

Az egészségügy kérdése, az egészségügyi ellátás hiányosságai, problémái szintén számtalanszor megjelentek a teleregényben. A témakört három részre bontva vizsgálom. Az elsőben a főszereplők betegségeivel csak említés szintjén foglalkozom, mivel ezek többségének nincs társadalmi vonatkozása. Másodikként a mentőállomáson vagy a helyszíneléseken szóba került, illetve megjelenített témákat elemzem. Ezen esetek többségéhez morális megítélés vagy társadalmi vonatkozású információk kapcsolódtak. Végül azon utalásokat ismertetem, amelyek az életmódhoz, az egészséges életről való gondolkodáshoz köthetők.

A főhősök közül csak hárman (Juli, Alma és János) nem betegedtek meg a vizsgált 12 hónap alatt. A Vágási családban Jutka nem tudott teherbe esni, s emiatt rendszeresen járt

¹¹⁶ Ténytár 1989. 36.

¹¹⁷ 61. rész, (1989. aug. 24.) 18. jelenet

orvoshoz. Ferit az egyik epizódban autó gázolta el, így agyrázkódással feküdt kórházban. Jutka anyját pedig háztartási baleset érte. A Mágenheim család sem volt mentes a megbetegedésektől: egy alkalommal Julcsit ágynak döntötte a láz, majd hamarosan apja is elkapta a kanyarót. A kis Flórának betegsége idején Sabin-cseppet írt fel az orvos. A részeket záró szentenciák között – jó anyához híven – Juli (aki a szülés utáni stressz állapotából való nehéz kilábalást leszámítva mindvégig jó egészségnek örvendett) utalt legtöbbször arra, hogy a legfontosabb az egészség. A nyugdíjas szereplők mindegyikét érte baleset, vagy szenvedett valamilyen betegségben a vizsgált évadban. Lenke a lábát fájlalta, Etus légzési zavarokkal, majd később kézfájással küszködött, Böhm úrnak nyaki érszűkülete alakult ki, Virág doktor is ágynak dőlt egy alkalommal, Sümeghy a túlzott énekgyakorlás következtében kapott hangszálggyulladást, Gábor Gábor pedig isiászban, azaz ülőideg zsábában szenvedett.

Vágásiék kapcsán több kórház-jelenetnek voltunk szemtanúi, s ezen esetek mutatják be a megbízható kórházi körülményeket, ellátást, az orvosok segítőkész és szervezett munkáját. A sorozatban játszó mentőorvos testesíthette meg azt az orvos-képet, mely a sorozat idealisztikusságát is erősíti. A szereplő a szakértelem, erkölcsi tisztaság, rátermettség és jó szándék képviselésével a lehető legjobb színben tüntette fel a szakmát.

Azzal, hogy Mágenheim Ádám mentőorvosként praktizált, remek lehetőséget teremtettek az alkotók arra is, hogy a sorozatban különféle társadalmi kérdéseket, élethelyzeteket jelenítsenek meg. Egyszerre eshetett szó akár népegészségügyről, akár konkrét aktualitásokról. Elsőként a segélyezési rendszert érte kritika, mikor egy jelenetben összeesett a váróban egy alultáplált idős ember.¹¹⁸ A sorozatbéli aktuálpolitikai fejtegetésekből az is kiderült, hogy az Egészségügyi Minisztérium és a Belügyminisztérium döntése alapján a mentősök feladata lett a részek szállítása, ami jelentős többletterhet jelentett.¹¹⁹ A szociális helyzet és egészségügy többször is szorosan összekapcsolódott: Mágenheim egyik munkatársáról kiderült, hogy lakásproblémái miatt lett alkoholist.¹²⁰ Áttételesen akkor is az alkoholizálásról esett szó, amikor a másnaposan napozó fiatal nő gutaütést kapott egy bányatónál. A drogozás és az AIDS témaköre – amit általában együtt emlegettek – egyre többször került elő az ősz folyamán. A mentőfőorvos épp egy intravénás kábítószeréről szóló TV-műsort nézett, mikor belépett hozzá Mágenheim, s közben megjegyezte, hogy az AIDS-ügy komolyodik,¹²¹ az „AIDS-veszélyre” később is volt még utalás.¹²² A drogozáson túl egy

¹¹⁸ 55. rész, (1989. jún. 1.) 9. jelenet

¹¹⁹ 55. rész, (1989. jún. 1.) 18. jelenet

¹²⁰ 64. rész, (1989. okt. 5.) 16. jelenet

¹²¹ 65. rész, (1989. okt. 19.) 4. jelenet

¹²² 65. rész, (1989. okt. 19.) 9. jelenet

tizenöt éves lány spontán vetéléséről is szó esett, amiről kiderült, hogy nem ritka jelenség.¹²³ Egy alkalommal pedig eutanáziában való közreműködésre akarták rábírní Mágenheimet,¹²⁴ amit az erkölcsös férfi határozottan elutasított.

Az alkoholizmussal kapcsolatos utalások szembetűnően gyakoriak az epizódokban. Azon közép-kelet európai társadalmakban, ahol ez a probléma felmerült, magyarázatképp feltétlen egyfajta pótcselekvésre, feszültség-levezetésre kell gondolnunk, még akkor is, ha a szocializmus alatt köztudottan nagyon magas volt az alkoholisták aránya. Megjegyzendő azonban, hogy egy főszereplő sem dohányzott az epizódok alatt. A drogozás és az AIDS összefonódása azonban nem teljesen megalapozatlan téveszme lehetett. A feltételezés szerint ugyanis a drogos szubkultúra szexuálisan is szabados, az intravénás drogosok pedig az egymásnak adott fertőzött tűvel fertőzik egymást a teória szerint.

Az egészséges életmód kérdésével keveset foglalkoztak a sorozathősök, a reformgondolkodásukat pedig kifejezetten kifigurázta a sorozat. Az egészséges életmód az étkezésen és jógázáson túl a gyógymasszörhöz és hévízi kúrára járásban is megnyilvánult. Szó esett arról is az egyik epizódban, hogy míg az amerikai férfiaknak természetes igényük AIDS-tesztet kérni leendő partnerüktől, ezt a magyar hölgyek sérelmezték. Ez az információ is csak ráerősít arra, hogy az AIDS-téma a vizsgált időszakban különösen sokszor, sok helyzetben került elő. Egyúttal azt is láthatjuk, hogy az AIDS-et a társadalom periferiáján terjedő betegségnek tekintették.

5.3 Oktatásügy

Az oktatásügy két oldalról is megjelent a sorozatban: Vágási Jutka a helyi általános iskolában tanított, Mágenheim Julcsi pedig az év első felében ballagó általános iskolás, szeptembertől pedig elsős gimnazista volt. Arra már utaltunk, hogy a Szomszédok pedagógusai alulfizettek. Az viszont figyelemreméltó, hogy a sorozatban nem tettek említést a pedagógus-béremelésről. A valóságban 1989. szeptember 1-től 15%-kal, 1990. január 1-től 30%-kal nőtt a pedagógusok bére.¹²⁵ Az őszi eleji béremelés tehát jelentősen növelte a tanárok fizetését, amire azonban a sorozat nem reflektált.

A sorozatkészítők érdeklődése inkább terjedt ki az oktatás tartalmi, ideológiai kérdéseire. Jól látható a tanárok közti véleménykülönbség az „igazság” kérdéséről, mely a történelemtanításban jelentkezett a legmarkánsabban. A technokrata igazgató szerint azt kell

¹²³ 63. rész, (1989. szept. 21.) 9. jelenet

¹²⁴ 50. rész (1989. márc. 23.) 15. jelenet

¹²⁵ Pedagógusbér-emelések múlt időben. In: Pedagógusok Lapja, 2000. 4, 13.

tanítani, ami a könyvben található, a fiatal tanárok viszont ennél jóval rugalmasabbak, újítóbak voltak. Az igazgató március 15-e kapcsán úgy vélekedett, hogy „Az iskola tanítson, ne politizáljon!”¹²⁶ – noha hosszú idő után ez volt az ország első nemzeti ünnepe. Megjegyzendő, hogy a maradi igazgató éppen a rendszerváltás éveiben történő eseményeket tartotta politizálásnak, de természetesnek tartotta az előző negyven évben az iskolákban is végbement erőteljes politikai-ideológiai egységesítést és indoktrinációt. Julcsi május közepén panaszkodott először arra, hogy nem használhatja a történelem könyvét,¹²⁷ majd tanára, Jutka mondta ki, hogy a könyvben leírtak nem pontosan úgy igazak, ezért minden tanár saját belátása szerint tanít.¹²⁸ Azonban kérdéses, hogy egy tizenéves gyerek a tankönyvhasználat körüli zavarból valójában mit is foghatott fel.

1989-ben három jelentős változás történt a valóságban, ami közelről érintette a közoktatást. Az első az ideológiai átértékelés volt, ami a korábbi egyeduralkodó marxista értelmezés visszaszorulását és a nemzeti tartalmak megerősödését hozta. Ez elsősorban a nemzeti műveltséget átadó tantárgyakat (történelem, irodalom), valamint a társadalomismeretet érintette. A másik jelentős változás, hogy 1989 júniusában megszüntették az orosz nyelv kötelező oktatását. A harmadik kérdés a hittanoktatás ügye volt, mely újra napirendre került. Ezek kivétel nélkül megjelentek a sorozatban, mégpedig egyetlen jelentben: az október 19-i epizódban helyet kapó szülői értekezleten. Ezek mellett az is hangsúlyt kapott, hogy bizonytalanság nem csak a tananyag kérdésében volt, hanem főként abban, hogy meddig tart még a képlékeny állapot. Ekkor kerül bírálathoz az is egy szülő által, hogy az iskola fiatal történelemtanára 1956-ot forradalomnak nevezte az órán. Az elfajult vitában végül egymás valóságát, a tények helyes ismeretét kérdőjelezték meg.

Az ősszel kezdődő tanév annyiban hozott újat, hogy megszűnt a kötelező oroszoktatás az iskolákban. A nyelvoktatás ügye miatt összehívott szülői értekezleten kiderült, hogy nincs elég nyugati nyelveket beszélő tanár az iskolában, így az a különös helyzet állt elő, hogy az osztályfőnök arról kérdezte meg a szülőket, ismernek-e állás nélküli nyelvtanárt.¹²⁹ Mindennek történeti alapja, hogy 1989. június 8-án Glatz Ferenc művelődési miniszter bejelentette a kötelező oroszoktatás eltörlését. Ekkortól lehetett tehát más idegen nyelveket tanulni az iskolai nyelvoktatás keretében. Természetesen csak akkor, ha volt hozzá tanár.

¹²⁶ 50. rész, (1989. márc. 23.) 3. jelenet

¹²⁷ 54. rész, (1989. máj. 18.) 3. jelenet

¹²⁸ 54. rész, (1989. máj. 18.) 11. jelenet

¹²⁹ 65. rész, (1989. okt. 19.) 11. jelenet

5.4 Infrastruktúra

A sorozat a megszokott panaszskultúra jegyében az infrastruktúrára vonatkozásában is kizárólag a hiányokra koncentrált. Leggyakrabban a telefon hiánya, a telefonfülke működésképtelensége merült fel. A vizsgált huszonhat részben hét egyértelmű hivatkozás volt erre. Ennek ellenőrzéséhez 1989-re nem állt rendelkezésünkre megbízható statisztikai adat, de 1988-ban a magyarországi telefonvonalszám meghaladta a 800 ezret, a 100 lakosra jutó telefonvonalak száma 7,65 volt. Az országban pedig 2,04 nyilvános telefonfülke állt 1000 ember rendelkezésére.¹³⁰ Ezek működőképességéről természetesen nem készült statisztika.

Böhm úr a június 15-i epizódban körbejárta a ház lakóit, hogy hol nézhetné meg a másnapi ünnepélyes újratemetést. Ekkor derült ki, hogy a sorozatban megjelenített családok esetében közel sem volt mindenhol tévékészülék. A valós helyzetet feltáró statisztikákkal összevetve ez mindenképpen túlzás volt: 1988-ban Magyarországon 1000 lakosra 397 darab televíziókészülék, valamint 574 rádiókészülék jutott.¹³¹ A tévéellátottság pedig színvonalában is javult: az 1988 júliusától 1989 júniusáig tartó időszakban a háztartások 43%-a rendelkezett színes-tévével.¹³² Ez az arány azonban jócskán elmaradt a nyugat- és észak-európai országok ellátottságától, ahol a statisztikák 81–95%-ot jelöltek meg.

A kórház újralesztőgépben, a közért árazógépben (újbolí utalás az inflációra), a kozmetikai szalon pedig a korszerűség objektív mércéjévé vált epilátorban szenvedett hiányt. A mentősök többször is abba a problémába ütköztek, hogy mentés közben lerobbant a mentőautó. Ilyenkor vagy a közelben állomásozó rendőrautóval vitették el magukat, vagy egy busztól kértek segítséget. Év végén értesültünk arról a valós alapokon álló hírről, hogy a mentősök új Toyota mentőautókat kaptak.

A sorozat készítői tudatosan hívták fel a figyelmet az országban uralkodó rossz közállapotokra. Bár a fent idézett esetek alapján azt mondhatjuk, hogy tévés publicisztikájuk rendszeresen élt a – műfajtól egyébként nem idegen – túlzás eszközével. Az mindenesetre megállapítható az a mai szemmel már szokatlan tény, hogy 1989-ben még mindig voltak nehezen elérhető, illetve beszerezhető árucikkek.

5.5 Közbiztonság és bűnözés

A sorozat szereplőinek életében a bűnözéssel kapcsolatos esetek két csoportba oszthatók: a lakótelepet érintő közbiztonság kérdésére, valamint az egyéb rendészeti ügyekre. Az első

¹³⁰ Ténytár 1989. 576.

¹³¹ Ténytár 1989. 576.

¹³² Ténytár 1991. 492.

kategóriába három esetet sorolhatunk, melyek az elkövetők személye miatt egyértelműen összefonódtak. A lakótelepen ugyanis egy „bűnöző galeri” garázdálkodott, akik kocsikat törtek fel, embereket támadtak meg. A bűnbanda ügye a rendőrség rajtaütésszerű lecsapásával zárult. A második kategóriába már jóval több esetet sorolhatunk. Taki bácsi egyik utasa fizetés nélkül távozott, máskor pedig – megalapozatlanul – gondatlansággal vádolták, az egyik epizódban pedig úgy tűnik, kocsiját egy éjszakára illetéktelen használta, s emberi vérényomok maradtak a csomagtartóban. Az erdész kapcsán egy erdei illegális hulladéklerakás ügyébe is belecsöppenünk, ami nagyobb időtávot ölelt át. Szelényi ennek kapcsán került vesztegetési ügybe, de a becsületes erdész segített a környezetszennyező cég lebuktatásában. A rongálás és jogtalan felelősségre vonás mellett egy esetben névvel való visszaélésről, valamint egy kocsmai verekedésről is tudomást szerzünk. Az egész lakótelepet és környezetvédőit leginkább sértő viselkedést pedig két fiatal tanúsította, mikor hulladékot raktak le a házak mellé. Ebben az esetben is kijött a rendőrség, s egy kis akciójelenttel dúsítva a sorozatot sikerült elfogniuk az egyik kártevőt.

Meglátásunk szerint a változatos bűnügyek felsorakoztatásának alapja inkább az epizódok színessége érdekében történt, mintsem a valóság akármilyen nemű bemutatását vette volna célul. Mivel azonban a pontos statisztikák gyakorlatilag elérhetetlenek az 1989-es évből, a két valóság összevetését most mellőzzük.

6. Összefoglalás

A Szomszédok szereplői politizáltak és moralizáltak, dolgoztak és panaszkodtak. Az otthon is hasonló problémákkal küzdő néző pedig eldönthette, akar-e, tud-e azonosulni az egyes szereplőkkel. Ugyanakkor az elhatárolódást sem lenne nehéz megindokolni: a sorozat túlzott didaktikussága és a főszereplők valószínűtlen karaktere miatt kérdéses, mennyire lehetett azonosulni velük.

Dolgozatunkban kísérletet tettünk a teleregény több szempontú tartalmi elemzésére történeti-szociológiai vonatkozásban. A sorozat 1989-es epizódjai elegendő információt nyújtottak ahhoz, hogy e kritikai körütekintéssel vizsgált kordokumentum segítségével politikai, szociálpolitikai, gazdasági és ideológiai szempontok, objektív és szubjektív tényezők mentén egyaránt feltárhassuk és elemezhessük a rendszerváltás évének sorozatbeli reprezentációját. Összevetettük az eltérő szempontokat: a meglehetősen elfogult, néha kissé önző, saját problémáikra koncentráló szereplők vélekedését, valamint az ezt tökéletesen kiegészítő, objektívebbnek tekinthető korabeli forrásokat és a kritikai szakirodalmat. Hangsúlyoznunk kell, hogy a Szomszédok c. tévésorozatot (ahogy a többi teleregényt is) tudományos igénnyel feldolgozó szakirodalom még igen szegényes.

A vizsgált időszakban megfigyelhető, hogy a szereplők szájába jócskán adtak áthallásos mondatokat a készítőik. Gyakran hangzott el politikai eseményekre utaló, sokszor természeti képbe burkolt metafora. Ennek reális alapja, hogy a szocializmus végén a rendszer bírálatának egyik legitim módja a természetben végzett pusztítás elleni tiltakozás volt. Ezt az írói fogást alkalmazták az MSZMP megszűnése, vagy épp a szovjet csapatok kivonása esetében. A sorozatban megjelenő nyugdíjas karaktereket az alkotók igen érdeklődőnek mutatták a politikai kérdések terén, mégis azt sugallta a sorozat, hogy még komoly erőfeszítés árán sem lehet hiteles információt szerezni az ekkor alakuló pártokról. Ha ez igaz, akkor e jelenség valós okát abban véljük megtalálni, hogy az új pártok 1989-ben még nem rendelkeztek ismert vezetőikkel, akikhez az egyes álláspontokat kötni lehetett. Feltevésünket alátámasztja, hogy az ellenzéki pártok éppen emiatt ellenezték, illetve tartották korainak a közvetlen elnökválasztást. A sorozat szereplői – a gyakran ki is mondott tájékoztatlanságuk ellenére – hangsúlyosan és sokszor hozták szóba egymás közt az ország ügyeit. A politikai témák ilyen túltengését az egyik szereplő „politikamérgezésnek” nevezte. Úgy véljük, hogy ez is egy valós szimptómája volt a rendszerváltásnak, ugyanis ekkor hirtelen zúdult az addig tudatosan

apolitikus állapotban tartott emberek nyakába számos közügy. Figyelemreméltó, hogy aktív hivatásos politikusról egyetlen alkalommal sem vélekedtek pozitívan a szereplők – se konkrétan, se általánosságban. Az 1989-es év epizódjaiban – éppúgy, mint a valóságban – gazdasági és politikai téren is megjelent a bizonytalanság direkt és indirekt formában egyaránt.

A szereplői moralitás kapcsán megállapítható, hogy a főhősök soha nem csábultak el rossz irányba – legyen szó hálapénz elfogadásáról, megvesztegetésről, vagy fusizásról. Jóllehet többször kritika érte a magyar termékek minőségét, érezhető, hogy mindez jobbító szándékkal hangzott el, hiszen a szereplők egymást közt többször is megfogalmazták elkötelezett magyarságukat. A civil aktivitás gyengesége, az erre tett erőfeszítések mellőzése a főhősökre egytől egyig jellemző volt. Míg az élet számos területével (gazdasággal, politikával) kapcsolatos ellenérzésüket bármikor kifejezésre juttatták – kizárólag egymás közt –, a politikai aktivitást határozottan elutasították.

A Szomszédok egy olyan társadalomképet vetített elénk, melyben aránytalanul ugyan, de az összes társadalmi réteg bemutatásra került. Bár a főszereplők nagy része a kispolgár kategóriájába sorolható, a mellék- és alkalmi szereplők közt jócskán találhatók egyéb típusok is. Színre került az alacsonyabb szinten álló pártfunkcionáriusok rétege és a nómenklatúra is. Az általunk „szocialista burzsoának” nevezett csoportba olyan nagypolgári életmódot folytató figura tartozott, akit életszínvonala miatt a sorozat bármelyik szereplője megirigyelhetett volna. A valóságban is ekkoriban szerveződő vállalkozói réteg általában negatív, kételyeket ébresztő kontextusban jelent meg a sorozatban. A megjelenített értelmiségi alakokról pedig megállapíthatjuk, hogy túlnyomó részt nem kompetensek politikai kérdésekben, s valódi értelmiségihez illő tevékenységet sem folytattak. Néhány részben vidéki szereplő is feltűnt, s talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a készítőik sematikus vidék-képe az ezzel kapcsolatos tapasztalataik hiányából fakadt. Politikai nézetek tekintetében is széles volt a paletta: kommunista, reformer, szociáldemokrata, liberális és keresztény egyaránt feltűnt a képernyőn.

Mint láhattuk, a szereplők viszonylag gyorsan reagáltak az aktuálpolitikai eseményekre. Ezt bizonyítja számos szakirodalmi és sorozatbeli (dátummal ellátott) hivatkozás összevetése. Szép számmal fordultak elő túlzások is, mint például, hogy az adóbevallás csak a könyvelők számára volt érthető, vagy hogy a nyugdíjból csak éhenhalni lehet. Többször szembesültünk a pluralizmus kérdésével is: gondoljunk akár a többpártrendszer kialakulására, a sajtópaletta bővülésére, vagy épp a kevésbé érintett vallási pluralizmus kérdéskörére. A felmerült definíciós problémák – március 15 és Nagy Imre újratemetése kapcsán – éppúgy lehetett

tudatos koncepciója az alkotóknak, mint a bizonytalanság érzékeltetése az események kapcsán. Ritka alkalmak közé tartozott, ha külpolitikai eseményekről esett szó, két fontosabb eseményről (Prágáról és a romániai forradalomról) mégis megemlékeztek a szereplők.

Megfigyeltük, hogy a bizonytalan értékelésű, megosztó eseményeket többnyire csak utólag jelenítették meg a készítők, de az év előrehaladtával egyre szabadabban, már az esemény bekövetkezte előtt is tettek megjegyzést azokra a szereplők. Feltűnő volt, hogy az ellenzéki, illetve rendszerváltó események kevesebb figyelmet kaptak. A Kerekasztal-tárgyalásokat például csak azok befejeződése után említették. Tudatos rendezői állásfoglalásnak tudható be az is, hogy néhány eseményről alig, vagy egyáltalán nem esett szó. Ilyen volt például a köztársaság október 23-ai kikiáltása, George Bush magyarországi látogatása, az egyházak egyre szabadabbá válása, vagy épp Kádár János halála.

A gazdasági helyzet vizsgálatánál azt találtuk, hogy a megfelelő szakirodalmi passzusoknál nagyobb mértékben találunk példát a sorozatbeli főszereplők körében jövedelem-kiegészítésre. A másodállások felülreprezentáltsága olyan funkcióval bírt, mely lehetőséget adott arra, hogy még több attitűdöt, társadalmi problémát vessen fel a teleregény. A sorozat az áremelkedésekre – a szakirodalmi adatok szerint – a valósággal párhuzamosan reagált. Valamint megfigyelhető, hogy a fizetések és az áremelések miatti panaszkodás mellett a nyugdíjasok siránkoztak a legtöbbet nehézségeikről. Itt jegyzendő meg a sorozatot minden oldalról átható panaszskultúra, mely retorikai eszközzel elsősorban a főhősök, olykor a mellékszereplők is bátran éltek. A képernyőről kiszüremkedő nyilvános panaszkodás azonban nem öncélú, meglátásunk szerint többről volt szó, mint publicisztikai indíttatású mérgelődésről. A sorozat e tekintetben a társadalmi elégedetlenség egyfajta levezető csatornájaként működött a korban, melynek funkciója az osztársadalmi frusztráció csökkentése és ezzel a rendszer stabilizálása volt. Talán nem tévedünk nagyot, ha megállapítjuk, hogy Horváth Ádám – ha nem is teljesen tudatosan, de – fékezte a rendszerváltást, hiszen bizonytalanság-érzetet keltett az új politikai törekvésekkel szemben, aláaknázták a plurális demokrácia, a szabad piac és a civil érdekérvényesítés eszméit, s mindeközben a szocialista embertípust idealizálta.

Az életmód kérdésében mindenképpen megemlítené a főszereplőket sújtó, sokszor kilátástalannak tűnő lakáshelyzet. A panelmesék alkotói igyekeztek rávilágítani arra, hogy bár a főhősök többnyire kisméretű, olykor szűkös lakásokban laknak, a nyugodt környezet, a jószomszédi viszony, a családi légkör mégiscsak nagy vonzerővel bír. Ez ugyancsak kissé idealizáltnak tűnik a valósághoz képest. Emellett bemutattak a nézőknek kevésbé felszerelt lakásokat is, szembeállítva ezzel a főszereplők otthonos körülményeit. Megjegyzendő az

albérlet mint lakhatási forma csaknem teljes hiánya a vizsgált fejezetekben. A sorozatbeli egészségügyről a jellemes Mágenheim doktor által kapunk kifejezetten pozitív képet. Az egészségügyi tematika gyakran összekapcsolódott a szociális kérdésekkel, mint a segélyezés hiánya, rossz lakhatási körülmények, vagy életmódbeli sajátosságok. A szocializmus korszakára különösen jellemző alkoholizmus időről-időre megjelenő téma, s míg a dohányzással egyáltalán nem találkozunk, az AIDS-tematikával többször is. Az egészségügy mellett a közoktatás jelentős változásairól is esett szó. Megállapításunk szerint a Szomszédok készítői szándékosan vitték filmre az országban uralkodó közállapotokat, az infrastruktúra hiányait. Ennek során gyakran túloztak is.

Ismerve a sorozat indításakor, a '80-as évek második felében alakuló társadalmi-politikai viszonyokat, s emellett a gazdasági, ideológiai és életmódra vonatkozó megállapításainkat, kimondhatjuk, hogy a Szomszédok fő alkotójának, Horváth Ádámnak a célja egyfajta gőzelvezetés volt. Az a több millió ember, aki kéthetente rendszeresen követte a sorozat főszereplőinek életét, jogosultságot érzett arra, hogy ő maga is panaszkodjon, háborogjon, éppúgy, mint a főszereplők a képernyő túloldalán. Ezzel a kétheti rendszerességű megerősítéssel kapcsolatban az is felvethető, hogy mennyi szerepe volt abban, hogy a nézőket hozzászoktatta ahhoz, hogy a kesergés közepette ne alakuljon ki bennük a demokráciákban természetes civil aktivitás, melynek hatása a mai napig érzékelhető. „Szóban mindent, tettel semmit!” – akár ez is lehetne a sorozat mottója. Az erkölcsös főszereplőkkel azonosuló emberek fejében egy olyan önkép alakulhatott ki, melyben ők maguk ugyancsak „tökéletesek”, szemben a „gonosz” politikusokkal. A Szomszédok c. sorozat tehát véleményünk szerint hozzájárult ahhoz, hogy kialakuljon egy széles, örökké elégedetlen réteg, hiszen Horváth Ádám példaképpé emelte a felelősséget nem vállaló, de mindent kritizáló kisembert. Célja elsősorban a rendszer stabilizálása volt, s ezzel hosszú távon járult hozzá a demokrácia és kapitalizmus el nem fogadásához. Ez pedig gátolta a mentalitásváltást, vagyis azt, hogy az emberek gondolkodása is átálljon a gondoskodó szocialista államról a piacgazdaságra és a demokráciára. Ezen feltevés ellenőrzéséhez azonban a későbbi évadok attitűd-vizsgálata adna bizonyítóerejű választ.

Bibliográfia

Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök 1988–1989. Bp., 1999, Kossuth.

Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Bp., 1997, Osiris.

Antalóczy Tímea: A szappanoperák genezise és analízise. Bp., 2001, MTA Szociológiai Kutatóintézet.

Antalóczy Tímea: Sorozatok–szappanoperák–értékek. Debrecen, 2000, Debreceni Egyetem.

Antalóczy Tímea: Szomszédok közt. Szappanoperák az ezredforduló Magyarországon. Bp., 2006, PrintX Budavár Médiautató Alapítvány.

Baló György – Lipovecz Iván (szerk.): Tények könyve. Magyar és nemzetközi almanach '90. Debrecen, 1989, Ráció Kiadó KFT.

Baló György – Lipovecz Iván (szerk.): Tények könyve. Magyar és nemzetközi almanach '91. Debrecen, 1991, Ráció Kiadó KFT.

Bihari Mihály (szerk.): A többpártrendszer kialakulása Magyarországon 1985–1991. Bp., 1992, Kossuth.

Bihari Mihály: Magyar politika 1944–2004. Bp., 2005, Osiris.

Bodzabán István – Szalay Antal (szerk.): A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. Bp., 1994, Pelikán Kiadó.

Bozóki András (főszerk.): A rendszerváltás forгатókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Dokumentumok. I–VIII. Bp., 1999–2000, Magvető.

Bozóki András (szerk.): Politikai pluralizmus Magyarországon 1987–2002. Bp., 2003, Századvég.

Farkas Zsolt: A Gazdagréti lakótelep. In: Eklektika Klub, 2009.

<http://www.c3.hu/~eklektik/gazdagret/index.html> (utolsó megtekintés: 2011.11.03.)

Forró Tamás – Havas Henrik: Interjú Németh Miklós miniszterelnökkel. In: Első Kézből, 1989. október 21. 3.

Fricz Tamás: A magyarországi pártrendszer 1987–1995. Bp., 1996, Cserépfalvi.

Fricz Tamás: A viszálytól a racionalitásig. In: Figyelő, 1990. november 29.

Gáti, Charles: Füstbe ment tömb. Bp., 1991, Századvég.

- Haraszi Miklós: A demokratikus ellenzék. In: Rubicon, 1998/1. 46–50.
- Haraszi Miklós: A kiegyezés két taktikája. In: Beszélő, 1999/10. 55–70.
- Horn Gyula: Azok a kilencvenes évek... Bp., 1999, Kossuth.
- Horváth Sándor: Németh Miklós és Franz Vranitzky találkozója a határ mentén. In: Népszabadság, 1989. október 13.
- Illés: A katonák meggyőződéses hívei az átalakulásnak. In: Magyar Hírlap, 1989. május 20.
- J. Győri László: Demokráciánk első pillanatai. In: 168 Óra, 1999. június 10.
- Kollega Tarsoly István (főszerk.): Magyarország a XX. században. Szekszárd, 1998, Babits Kiadó.
- Körösényi András: A magyar politikai rendszer. Bp., 1998, Osiris.
- Körösényi András: Pártok és választók. In: Mozgó Világ, 1990/8.
- Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor: A magyar politikai rendszer. Bp., 2007, Osiris.
- Kukorelli István: Az alkotmányozás évtizede. Bp., 1995, Korona Kiadó.
- Kulcsár Kálmán: Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon 1988–1990. Bp., 1994.
- Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): Magyarország évtizedkönyve. A rendszerváltás 1988–1998. I–II. Bp., 1998.
- Magyarország politikai évkönyve 1988. Bp., 1989, R-Forma Kiadói Kft.
- Magyarország politikai évkönyve 1990. Bp., 1990, Aula – OMIKK.
- Majtényi György: K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban. Bp., 2009, Nyitott Könyvműhely.
- Mélykúti: Ki mond igazat? In: Magyar Nemzet, 1989. április 24.
- Miklós Gábor: Jelképeink = Népszabadság, 1989. október 13.
- Nagy Pongrác: A rendszerváltás gazdaságpolitikája. Bp., 2004, Akadémiai Kiadó.
- Németh Miklós: Kormányátalakításai beszéde. In: Országgyűlési Tudósítások, 1989. május 11. 9.
- Németh Miklós: A platformok sokfélesége csak hasznára lehet a megújulásnak. In: Népszabadság, 1989. szeptember 5.
- Németh Miklós: Puccs készült novemberben. In: Ötlet, 1990. március 8.

- Pál Ferenc: A jövő regénye: a telenovella? In: Filmkultúra, 1999.
- Palkó Sándor: Kölcsönös önkorlátozás. In: Vasárnapi Hírek, 1989. március 19.
- Pintér Dezső: Újragondoljuk az idei teendőket. In: Magyar Hírlap, 1989. április 14.
- Radics Péter: Borúra ború. In: Magyarország, 1989. október 20. 42.
- Révész Sándor: Médiaháború 1989–2011. I. rész. 1989–1992. In: Népszabadság, 2011. május 31.
- Ripp Zoltán: Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990. Bp., 2006.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999, Osiris.
- Romsics Ignác (szerk.): Magyarország története. Bp., 2007, Akadémiai Kiadó.
- Romsics Ignác: Volt egyszer egy rendszerváltás. Bp., 2003, Rubicon könyvek.
- Sárközy Tamás: Rendszerváltozás és a privatizáció joga. Bp., 1997.
- Szabó: Az egyetlen funkció az érdekvédelem. In: Népszava, 1989. április 27.
- Tőkés Rudolf: A kialkudott forradalom. Bp., 1998, Kossuth.
- Tőkés Rudolf: A posztkommunizmusból a demokráciába. Bp., 1990, Konrad Adenauer Alapítvány.
- Trencsényi: Tovább él a „szocialista ember”. In: Magyar Nemzet, 1995. október 30.
- Vadas Mihály: Szomszédok. 20 beszélgetés az alkotókkal. Bp., 1989.
- Vadas Mihály: Szomszédok. 15 beszélgetés a sorozatról. Bp., 1991.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp., 2001.
- Várnai Ferenc: 1956. In: Magyarország, 1989. február 10. 21.
- Vonyó József: A pártirányítás az államszocialista rendszerben Magyarországon (1949–1989). In: Tanulmánykötet A. Sajti Enikő születésnapjára. Szeged, 2009.
- ***
- Békés úton a demokratikus Magyarország felé. In: Magyar Nemzet, 1989. június 23. 5
- Döntöttek: Azonnali hatállyal felfüggesztik a nagymarosi munkálatokat. In: Mai Nap, 1989. május 14.
- Ellenzéki kerekasztal. Magyar Nemzet, 1994. március 22.

EKA évforduló... In: Nap-kele. Magyar Televízió 1, 2006. 03. 25.

Hogyan kezdődött a pártállam lebontása? In: Magyar Nemzet, 1999. március 13. 7.

Hogy volt!? – A rendező: Horváth Ádám. = m1, 2010. december 5. Lásd:

http://videotar.mtv.hu/Videok/2010/12/05/16/Hogy_volt_A_rendezo_Horvath_Adam.aspx

(utolsó megtekintés: 2011. 11. 13.)

Inflation Hungary 1989. In: Inflation.eu. Worldwide inflation data.

<http://www.inflation.eu/inflation-rates/hungary/historic-inflation/cpi-inflation-hungary-1989.aspx> (utolsó megtekintés: 2011.11.03.)

Létezik-e egységes magyar ifjúság? In: Magyar Nemzet, 1989. június 20.

Pedagógusbér-emelések múlt időben. In: Pedagógusok Lapja, 2000. 4.

Versenyezzenek a jó elképzelések. In: Vasárnapi Hírek, 1989. június 11.

Világkiállítás II. A Magyar Közvéleménykutató Intézet kérdőíve. Budapest, 1989.

http://www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TDATA-B97/kerdoiv/kerdoiv/b97_kerd.pdf

(utolsó megtekintés: 2011.11.03.)

A sorozat szereplői

Rendezők

Horváth Ádám

Bujtás János

Forgatókönyv írók

Polgár András

Zimre Péter

Sándor Julianna

Szabolcs Gergely

Szereplők

A szereplők sorozatbéli neve után zárójelben a szerepet játszó színész nevét adtuk meg.

A sorozat főszereplői a Lantos utca 8. szám alatti tízeemeletes panelház első emeletén lakó három család: a Takács-, a Vágási és a Mágenheim-család, valamint az ő rokoni és ismeretségi körük.

A vizsgált évben (1989) a Takács-család négy tagja egy és két felszobás lakásában lakott. Takács István (Zenthe Ferenc) férj, nyugdíjas sofőr, aki magántaxizásból egészíti ki a nyugdíját. Taki bácsi igazi „békebeli” sofőr: udvarias, barátságos, segítőkész, korrekt és türelmes. Az 1989-es politikai események vonatkozásában reformer gondolkodású, az egyik jelentben ablakpucolás közben megjegyzi, hogy „módszert kell változtatni”, és nem csak az ablakpucolásban. Felesége, Lenke (Komlós Juci) nyugdíjas bolti eladó, aki férjéhez hasonlóan a nyugdíj mellett is dolgozik a lakótelepi ABC-ben. Lenke néni ugyancsak segítőkész és szociálisan érzékeny, de nem szereti a változásokat, ragaszkodik a jól bevált dolgokhoz. A nyugdíjas nagyszülőkkel él felnőttkorú lányunokájuk, Niski Alma (Fehér Anna) is. Ő friss házас, akit a vizsgált év első részében épp a nászútján találunk újdonsült férjével. Alma a MALÉV-nél dolgozik, mint légi kísérő, rugalmas munkaideje miatt sokszor van távol férjétől. A modern gondolkodású, makacs és hebrencs Alma év végén munkahelyet vált, és

újságíróként kezd el dolgozni. A család negyedik tagja Szelényi János (Trokán Péter), Alma férje, aki erdészmérnök. Szívügye az erdő rendje, a környezet tisztasága. Nehezen viseli el a korrupciót, s felesége modern életfelfogását – János szívesebben látna maga mellett egy háziasabb, a hagyományos feleség szerepet betöltő asszonyt.

A Takács-család révén a sorozat egyik színhelye a lakótelepi ABC, ahol Lenke néni dolgozik. Itt állandó mellékszereplők Madarasi Bandi (Dobránszky Zoltán), a határozatlan boltvezető, valamint Marika (Némedi Marika), a fiatalabb bolti eladó, aki időnként különböző „trükkökkel” is próbálkozik (a kértnél többet mér; nem teszi ki a friss/olcsóbb árut a polcra, amíg a régi/drágább el nem fogy stb.).

Taki bácsi révén a város számos pontjára eljutunk. Taki bácsi baráti körébe tartozik Szedlák Kálmán „Rezső” (Fillár István), akivel Taki bácsi egy kórusban énekelt, s akivel együtt vágtak bele a taxizásba. Egykori munkahelyéről – a Rádiónál volt sofőr – ismeri Zombori Ilonkát (Kállay Ilona), akit a féltékeny Lenke néni csak „Szép Ilonka”-ként emleget, s aki valóban rendszeresen flörtöl Taki bácsival. Takács azonban ezt mindig a legnagyobb udvariassággal utasítja vissza. A taxizás révén a sorozat visszatérő mellékalakja Veres úr, a minden trükközésre kész vállalkozó autószerelő, akit Taki bácsi egyébként régről ismer. Ez azonban nem gátolja meg abban, hogy a szélsőségesen becsületes (csak bejelentett munkát vállaló, mindig számlát adó és kérő) Taki bácsit is megpróbálja átverni. Az általunk vizsgált részekben átmenetileg Taki bácsi autószerelőként is bedolgozik Veres úrnál, hogy autója javítása költségét így egyenlítsse ki. Néhány alkalommal feltűnik az év folyamán Taki bácsi egykori katonatársa, Kolonits Sándor építész (Szabó Sándor). Egy ideig úgy tűnik, hogy ő fogja megtervezni Alma és János építendő házát.

Alma ismerősi körébe tartozik az ekkoriban magát Dezirének szólíttató Sipos Dezső (Kovács István), aki korábban Alma főnöke volt, s akinek zaklató közeledése miatt Alma otthagytta akkori munkahelyét, s ezután lett légi-kísérő. Ennek ellenére Alma régi kedves ismerősként kezeli a férfit, aki nem szűnik meg őt bókjaival ostromolni. Deziré időközben ugyancsak vállalkozó lett, s ennek megfelelően karakterére a magabiztosság és gátlástalanság jellemző. Alma barátnője az ugyancsak légi-utaskísérő Magdi (Bencze Ilona), s mindkettőjüknek udvar Csernay Tamás pilóta (Csernák János). Ők azonban ekkor nem játszanak jelentősebb szerepet.

A sorozatnak ugyancsak állandó színhelye János munkahelye, az erdészet: a mérnöki iroda és az erdei vadászlak, ahol János nyugdíj előtt álló közeli barátja, Dénes bácsi (Kun Vilmos) él. Dénes bácsi elkötelezett erdész, aki János időről-időre felmerülő magánéleti válságai idején nem csak tanácsaival, pálinkával és vadvörkölttel, de szükség esetén szállással

is ellátja fiatalabb és tanultabb kollégáját. (A kettejük közti különbség egyébként rámutat arra is, hogy a fiatalabb generációban jóval elterjedtebb volt a diploma.) János főnöke az ugyancsak nyugdíj előtt álló erdészetigazgató (Újlaky László), aki igyekszik minél kevesebb problémával megúszni a nyugdíjazásáig hátralévő időt. Az év során Jánosnak konfliktusa támad a nómenklatúrával jó kapcsolatokat ápoló Bakonyi elvtárssal (Kiss Jenő), aki a pártállami időszak protekciós, korrupt és úrhatnám vezetőinek mintaképe. A sorozatban egyébként feltűnik Bakonyi édesanyja és fia is – előbbi balesetet szenved, utóbbi apja önvédelmi fegyverével vadászik, majd fenyegetőzik az ezért őt számonkérő Jánosra fogva a fegyvert. János közvetlen főnökeként látható a szakmailag alkalmatlan pártfunkcionárius Illés Karcsi (Andor Gábor), aki Bakonyi elvtárs pártfogoltja.

A Mágenheim-család ugyancsak négyfős. Mágenheim Ádám (Kulka János) férj, két gyermek apja. Szülei 1956-ban haltak meg, éppúgy, mint feleségének apja. Mentőorvosként dolgozik, sokszor éjszakás, vagy hirtelen kell munkába mennie. A hálapénz elfogadása értékrendjével szemben áll. Az év folyamán a környezetvédelem iránt látványosan megnő az érdeklődése. A demokráciáról tudakozódó nyolcadikos lánya láthatóan zavarba hozza, s kiderül, hogy az alakuló pártok programjainak és prominenseinek megismerésére sem szakított időt. Felesége Mágenheimné Szikszay Júlia (Frajt Edit) az ország egyik legjobb kozmetikusa, mesterfokozattal rendelkezik. Az év első felében pár hónapos kisbabájára, Flórára (Nicsovics Franciska, aki valóban Frajt Edit kislánya) vigyáz otthon, ami a társadalmi kapcsolatok hiánya miatt nagy megpróbáltatást jelent számára. Juli egyébként is szívesen mozog a felsőbb körökben, s folyamatosan elégedetlen férje kevés fizetésével. Nagyobbik lányuk, Mágenheim Julcsi (Ábel Anita) tizennégy éves kamaszlány, júniusban ballag a lakótelepi általános iskolából, ahol egyébként a szomszédban lakó Vágási Ferencné Szöllősi Jutka az osztályfőnöke. Szeptemberben kezdi meg középiskolai tanulmányait a Kassák Lajos Gimnáziumban. Julcsi jó kapcsolatot ápol anyai nagymamájával (a többi nagyszülője 1956-ban meghalt), viszont újszülött kishúgára féltékeny, s szüleinek nem szívesen segít a kisbaba érkezése miatt hirtelen megnőtt mennyiségű háztartási munkában. Julcsi a sorozat leginkább szociálisan érzékeny szereplője. Kórházban fekvő osztálytársnőjének többször kedveskedik, a piacon gyümölcsöt ajándékozik a szegény nyugdíjasnak, s tél elején ő ad lábbelít cipő nélküli osztálytársnőjének. A Mágenheim-családhoz tartozik még Szikszay Etus (Csűrös Karola, a valóságban Horváth Ádám rendező felesége), Juli anyja, aki fiatalos és plebejus gondolkodású művész-értelmiségi, keramikus, akiről kiderül, hogy '56-ban veszítette el férjét. Bátran állíthatjuk, hogy az összes főszereplőnél jobb körülmények között, s bár ő is sokat panaszkodik a magas árakra, mindig van pénze.

A Mágenheim-család révén több új helyszín és szereplő kapcsolódik a sorozatba. Az Ádámmal dolgozó ápolók: László (Koroknay Géza), akiről az év során kiderül, hogy alkoholista; a Lászlót váltó Géza bácsi, akit Ádám csak az „Öreg”-nek nevez (Hável László). A mentő sofőrjeként dolgozik Giovanni (Kápolnai József) és Peti (Lakatos Péter). Mentőorvosként megjelenik még a mentős főorvos (Zentai Ferenc), aki Ádám atyai barátja és megértő főnöke, valamint az Ádámmal váltóműszakban dolgozó orvosnő, Dr. Nagy Éva (Simorjay Emese), akivel Ádámék folyamatosan évődnek annak szinglisége miatt. Ugyancsak feltűnik az Ádám mellé megosztott mentőgyakornok, Szalóki Eszter (Malek Andrea). Ádám orvos kollégái még a nőgyógyász Zoltán (Ádám Tamás, aki a stáblistán Nagy Sándor Tamásként szerepel), az ugyancsak nőgyógyász Karesz (Laklóth Aladár), aki Ádám barátja. A családhoz kapcsolódó orvos még a körzeti gyermekorvos (Miklósy György) is.

Juli egy elegáns (valószínűleg belvárosi) kozmetikai szalonban dolgozik. A három személyes vállalkozás vezetője a fotós végzettségű vállalkozó bonviván, Gábor Gábor (Koltai János), aki bonyolult (pár)kapcsolati hálózattal rendelkezik, s noha együtt él gyermeke anyjával, de sokszor teszi a szépet a többi nőnek is. Mágenheim Julit a „szívem egyetlen királynője” megnevezéssel illeti. Igazi kapitalista, akinek rengeteg ötlete van a pénzszerzéssel kapcsolatban. Nem ismeri el, ha téved, ilyenkor csupán megváltoztatja projektjét. A vállalkozás harmadik tagja Gábor élettársa, a fodrász Mara (Málnay Zsuzsa), aki ekkor kismama Gábor Gábor nevű kisfiával. A kozmetikai stúdió állandó vendégei a szép és sznob, eltartott pártfunkcionárius feleség Klarissza (Incze Ildikó), valamint a külföldi férjet fogni akaró idősebb Faragó Hermin (Faragó Vera).

Etus révén kapcsolódik a sorozatba Virágh György gégész főorvos, aki Etus „lovagja” – ám szerelme egyoldalú. Etus jó barátja még a piaci zöldséges Józsi, aki alkalmanként árulja is Etus kerámiáit, s nyári munkaként Julcsit is alkalmazza kofaként.

Az 1989-ben általános iskolából középiskolába lépő Julcsi révén ismerhetjük meg Julcsi legjobb barátját, Kozma Jocót (Elek Ferenc), majd első szerelmét, Szűcs Gabit (Hajdú Attila), s iskolai osztálytársait: Borzast (Borók Róbert), a mozgássérült Méray Szilvit (Fülöp Szilvia) és az őt egyedül nevelő gyógyszerész édesanyját, Máriát (Szür Mari). A gimnáziumban Julcsi osztálytársa a szegény sorsú Zimonyi Panni (Somlai Edina), osztályfőnöke pedig a Szöszinek becézett Kecskeméti Péter (Cseke Péter).

Vágási Feri (Nemcsák Károly) főtí árvagyerekként nőtt fel, s feleségével, Jutkával él a lakótelepen. Nyomdászként dolgozik, főállása az állami nyomdánál található, másodállása pedig egy magánnyomdában van. A pénz érdekli, de egyáltalán nem foglalkoztatja a karrier, érdeklődik a politika iránt, s reménykedik a változások sikerében. Viszont ő sem mondható

kompetensnek politikai kérdésekben. Jellemzője, hogy nem szívesen fogad el segítséget és támogatást – különösen Jutka gazdag szüleitől –, szeret a maga lábán állni, még ha ez nehézségeket okoz is a családnak. Felesége, Vágásiné Szöllősy Jutka (Ivancsics Ilona) általános iskolai énektanárnő, s igazgatóhelyettes a lakótelepi általános iskolában. Feladatai igen kimerítik, s ehhez járul, hogy Ferivel már régóta szeretnének gyereket, de egészségügyi okokból ez nem sikerül – Jutkának korábban volt már egy vetélése. Jutka szülei rózsadombi orvosházaspár, akik Ferivel való házassága miatt egy időre „kitagadták” lányukat. A magán fogorvosként is dolgozó apa, Szöllősy Pál (Szatmári István) haláláról épp az 1989-es év első epizódjában értesülünk. (Egyébként ez volt az első haláleset a sorozat szereplői között.) Az özvegyen maradt édesanya, Zsuzsa szemész főorvos (Bánki Zsuzsa). A családhoz tartozik még Jutka pofátlan és anyagi nagynénje, Szöllősy Janka (Pásztor Erzs), valamint az alkalmanként szereplő Mariann (Tordai Teri), aki Szöllősy Pál asszisztense és szeretője volt. Feri révén az év során mindössze egyetlen rokon szerepel, az ekkoriban megtalált édesanya, aki Ferit árvaházba adta: a Békésen élő alkoholista és enyhén szellemi fogyatékos Margitka (Hacser Józsa) jeleníti meg a sorozatban a vidéki rokont. Ő átmenetileg – mivel nem kapott télire tüzelőt – Feriéknél lakott az év elején.

Állandó mellékszereplők Jutka iskolai kollégái: az elbizonytalanodott és mindenféle felelősségtől félő hivatalnok típust megjelenítő iskolaigazgató Hável Imre (Kiss Gábor), az iskola nyugdíjas magyar-történelem tanára, Báthory Béla bácsi (Both Béla), valamint a fiatal és rendszerváltó szellemű földrajz-magyar-történelem szakos tanár, Nagy Csaba (Böröndi Tamás). A tanári kar sajátos tagja Nagy Vilma (Gór Nagy Mária) tornatanárnő, aki időnként rosszindulatú fúria – főleg Jutkával szemben –, máskor műveletlenségére derül fény, s egyúttal a reforméletmód híve. Tudjuk, hogy Vilma magatartásának hátterében az áll, hogy külföldön dolgozó férje hiányában egyedül neveli két nevetlen kamasz fiát.

Feri munkatársai révén számos politikai kérdés kerül szóba, hiszen ők szedik az újságokat. Az Állami Nyomda főművezetője, majd nyugdíjas keményvonalas kommunista, Kenéz Gyula elvtárs (Bodor Tibor), a karrierista reformer művezető (Perlaki István), s Feri idős kollégája és atyai barátja, az egykori szocdem Ottlakán Géza bácsi (Horváth Sándor). Feri másodállása révén ismeri a kis nyomdánál szedőként dolgozó Ágit (Naszlady Éva). Egykori katonatársa pedig az újságíró Garami Dezső (Gáspár Tibor).

A Lantos utca 8 házmestereként jelenik meg a sorozatban Böhm József (Máriáss József), a „közös Böhm”. A kispolgárian elegáns – mindig csokornyakkendőt hordó – egyedül élő kisnyugdíjas férfi, aki lelkiismeretesen végzi munkáját, ügyel a ház tisztaságára, épségére, nem ritkán innovatív ötletei is vannak. Ilyen például a januárban berendezett olvasóterem,

vagy a lépcsőház dekorációja. Klasszikus műveltséggel rendelkezik, gyakran idéz latin mondásokat. A főszereplők közül ő egyedül gyakorló katolikus: keresztény lapot olvas, templomba jár és imádkozik is.

Böhm bácsi „ellenpárja” a lakóház negatív főszereplője Sümeghy Oszkár (Palócz László), a nőtlen, nyugdíjas operaénekes. A nagyhangú és bohém Sümeghy egész évben udvarol Lillácskának (Schubert Éva), egy belvárosi butikban dolgozó nyugdíjas hölgynek. A gavallér viselkedés anyagi költségeit azonban Sümeghy hamarosan kénytelen bevallani, hogy nem elég jómódú a költséges vacsorák finanszírozásához. Hamarosan azonban Lilláról is kiderül, hogy ő is füllentett, mégpedig abban, hogy nem a sajátja a divatos butik, ahol dolgozik, hanem csak kiegészítő alkalmazott. Ezután a kapcsolat – immár a szerényebb lehetőségekhez alkalmazkodva – folytatódik tovább.

A sorozat visszatérő mellékszereplője még Lovas Viktor (Mihályi Győző), ügyvéd, aki a Vágási-család és a Szelényi-házaspár jóbarátja, egyúttal hagyatéki és lakásügyeik intézője. Valamint Pattogi (Botár Endre), a mindig türelmetlen és kekec vásárló. Ugyancsak többször feltűnő mellékszereplő az év folyamán Bernát nyomozó (Pelsőczy László), aki Szelényi János egykori osztálytársa.

Feldolgozott epizódok

45. rész, 1989. január 12. (23 jelenet és zárójelenet)
író: Polgár András
rendező: Bujtás János
46. rész, 1989. január 26. (21 jelenet és zárójelenet)
író: nincs feltüntetve
rendező: Horváth Ádám
47. rész, 1989. február 9. (19 jelenet és zárójelenet)
író: nincs feltüntetve
rendező: Horváth Ádám
48. rész, 1989. február 23. (20 jelenet és zárójelenet)
író: Polgár András
rendező: Bujtás János
49. rész, 1989. március 9. (18 jelenet és zárójelenet)
író: Polgár András
rendező: Bujtás János
50. rész, 1989. március 23. (23 jelenet és zárójelenet)
író: Sándor Julianna
rendező: Horváth Ádám
51. rész, 1989. április 6. (21 jelenet és zárójelenet)
író: Sándor Julianna
rendező: Horváth Ádám
52. rész, 1989. április 20. (18 jelenet és zárójelenet)
író: Sándor Julianna
rendező: Horváth Ádám

53. rész, 1989. május 4. (19 jelenet és zárójelenet)

író: Sándor Julianna

rendező: Horváth Ádám

54. rész, 1989. május 18. (18 jelenet és zárójelenet)

író: Polgár András

rendező: Bujtás János

55. rész, 1989. június 1. (21 jelenet és zárójelenet)

író: Polgár András

rendező: Bujtás János

56. rész, 1989. június 15. (20 jelenet és zárójelenet)

író: Polgár András

rendező: Horváth Ádám

57. rész, 1989. június 29. (20 jelenet és zárójelenet)

író: Polgár András

rendező: Bujtás János

58. rész, 1989. július 13. (19 jelenet és zárójelenet)

író: nincs feltüntetve

rendező: Horváth Ádám

59. rész, 1989. július 27. (20 jelenet és zárójelenet)

író: Sándor Julianna

rendező: Horváth Ádám

60. rész, 1989. augusztus 10. (18 jelenet és zárójelenet)

író: Polgár András

rendező: Horváth Ádám

61. rész, 1989. augusztus 24. (21 jelenet és zárójelenet)

író: Polgár András
rendező: Horváth Ádám

62. rész, 1989. szeptember 7. (20 jelenet és zárójelenet)

író: Polgár András
rendező: Horváth Ádám

63. rész, 1989. szeptember 21. (23 jelenet, nincs külön zárójelenet)

író: Szabolcs Gergely
rendező: Bujtás János

64. rész, 1989. október 5. (22 jelenet és zárójelenet)

író: Szabolcs Gergely
rendező: Bujtás János

65. rész, 1989. október 19. (23 jelenet és zárójelenet)

író: Sándor Julianna
rendező: Bujtás János

66. rész, 1989. november 2. (22 jelenet és zárójelenet)

író: Sándor Julianna
rendező: Horváth Ádám

67. rész, 1989. november 16. (19 jelenet és zárójelenet)

író: nincs feltüntetve
rendező: Horváth Ádám

68. rész, 1989. november 30. (19 jelenet és zárójelenet)

író: nincs feltüntetve
rendező: Bujtás János

69. rész, 1989. december 14. (20 jelenet és zárójelenet)

író: nincs feltüntetve
rendező: Horváth Ádám

70. rész, 1989. december 28. (20 jelenet és zárójelenet)

író: nincs feltüntetve

rendező: Horváth Ádám